

" Kriminološka analiza recidivizma: etiologija, fenomenologija i potencijalna prevencija"

Feuerbach, Lea

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:572541>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Pravni Fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Katedra za kazneno pravo

Lea Feuerbach

**KRIMINOLOŠKA ANALIZA RECIDIVIZMA:
ETIOLOGIJA, FENOMENOLOGIJA I POTENCIJALNA PREVENCIJA**

Diplomski rad

Mentor: prof. dr. sc. Anna-Maria Getoš Kalac

Zagreb, srpanj 2022.

Izjava o izvornosti

Ja, Lea Feuerbach pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada „Kriminološka analiza recidivizma: Etologija, fenomenologija i potencijalna prevencija“, da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Lea Feuerbach v.r.

Zahvale

Zahvaljujem se prof. dr. sc. Anna-Mariji Getoš Kalac na mentorstvu, predloženoj temi, savjetima tijekom pripreme rada i potpori u ideji nastavka akademskog obrazovanja.

Zahvaljujem se doc. dr. sc. Reani Bezić na svakom savjetu, posvećenom vremenu i toplim riječima koje su uvijek bile podrška i vjetar u leđa.

Zahvaljujem se gospodinu Ivici Luketiću koji je svoje znanje stečeno tijekom dugogodišnjeg rada u Centru za dijagnostiku nesebično podijelio i tako pridonio podizanju kvalitete ovog rada.

Zahvaljujem se i svim svojim prijateljima i kolegama koji su uljepšali moje studiranje i učinili ga lakim i zabavnim, a najveće hvala mojoj sestri Saši i mom Bruni što su uvijek bili uz mene, podržavali me i ohrabivali.

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Povijesno pravni pregled i terminološko određenje pojmova.....	2
2.1. Povijesno pravni pregled.....	2
2.2. Pojam recidivizma	3
2.3. Pojam recidivista	4
3. Metodologija i pitanje tamne brojke kriminala	5
3.1. Metodologija	5
3.2. Tamna brojka kriminala	5
4. Fenomenologija recidivizma	6
4.1. Fenomenološki pristup pojmu recidivizma	6
4.2. Dinamika recidivizma	7
4.3. Struktura recidivizma.....	9
5. Etiologija recidivizma	13
5.1. O etiologiji i uzrocima	13
5.2. Utjecaj zatvorskih kazni na recidivizam	15
5.3. Endogeni čimbenici	16
5.4. Egzogeni čimbenici	18
6. Potencijalna prevencija ponavljanja kaznenih djela.....	19
6.1. Važnost prevencije recidivizma	19
6.2. Prevencijski programi i postpenalna pomoć u hrvatskom zatvorskom sustavu	20
6.3. Recidivizam u praksi – postupanje u Centru za dijagnostiku.....	22
6.4. Rehabilitacija.....	25
6.5. Prevenirajući čimbenici i alternativni oblici prevencije	27
7. Zaključak	29
Literatura:.....	31

1. Uvod

Pojava recidivizma nije nikakva novost, a odgovor na pitanje zašto se pojavljuje možemo tražiti na mnogo mjesta. Neki odgovor na to pitanje traže u psihologiji čovjeka, neki u okolini u kojoj odrasta, živi i djeluje, a neki idu čak korak dalje i smatraju da su neki ljudi genetski predodređeni da budu zločinci. Kako god bilo, recidivizam je globalni fenomen koji zabrinjava gotovo sve države svijeta, a njegove stope drastično variraju od države do države. Pri tumačenju takvih odstupanja treba biti oprezan jer ona nisu odraz kulturoloških razlika nego indikator problema određivanja pojma recidivizma, odnosno nedostatak konsenzusa oko definicije i njegovih elemenata. Stoga će u samom početku ovog rada, nakon kratkog povijesnog pregleda, biti riječ o tome što je recidivizam i koga smatramo recidivistom. Nakon određivanja pojmova, osvrnut ćemo se na problem koji se pojavljuje u gotovo svakom istraživanju kriminalnih aktivnosti, a riječ je o tamnoj brojci kriminala i metodama kojima se tom problemu pokušava doskočiti.

Radi dubljeg razumijevanja pojma recidivizma fenomenološkim pristupom pokušat ćemo pronaći odgovor na pitanja događa li se recidivizam u realnosti, za koja kaznena djela i u kojem broju, te kakvi su trendovi u dinamici njegovih stopa kretanja. Osim fenomenologije, bit će riječ i o etiologiji recidivizma, odnosno o endogenim i egzogenim čimbenicima koje smatramo rizičnima zbog njihovog utjecaja na kretanje recidivizma. Vidjet ćemo koji se čimbenici pokazuju značajnijim i zašto, a kratko će biti izložena i uvijek aktualna polemika o utjecaju zatvorskih kazni, odnosno njihove duljine na recidivizam i kazneno djelovanje.

Pitanje potencijalne prevencije ponavljanja kaznenih djela bit će obrađeno na samom kraju. Ova tema izaziva velike nedoumice te pokreće pitanja kao što su može li se uopće utjecati na počinitelja, na koji način, iz kojih razloga, postoji li obaveza ili dobra volja države da djeluje na ovom planu, te koga je potrebno staviti u fokus, počinitelja ili žrtvu. Stoga će kratko biti riječ o tome zašto je važno djelovati preventivski, koje su prednosti rehabilitacije i socijalne reintegracije, ali i kako Hrvatska djeluje po tom pitanju, odnosno kako su organizirani preventivski programi, te u kojem se obliku pruža postpenalna pomoć zatvorenicima. Bit će riječ i o ekonomskom aspektu pitanja recidivizma, odnosno o preventivskim čimbenicima koje bi potencijalno trebalo uvrstiti u preventivske programe radi poboljšanja njihove učinkovitosti, ali osvrnut ćemo se i na alternativne oblike prevencije koji se pojavljuju u nekim europskim državama, a svojim pristupom izazivaju čak i intervenciju Europskog suda za ljudska prava.

2. Povijesno pravni pregled i terminološko određenje pojmova

2.1. Povijesno pravni pregled

Recidivizam kao pojavu uočavamo još u prvim fazama društva o čemu govore i Aristotel i Platon kada recidiviste kao specifične počinitelje svrstavaju u kategoriju „nepopravljivih“ zločinaca.¹ U rimsko doba te u srednjem vijeku smatrali su da je recidivizam temelj za strože kažnjavanje, a iste ideje pronalazimo i u germanskom kaznenom kodeksu Criminalis Carolina Karla V. iz 1532.² Pitanje svrhovitosti pooštavanja kazni recidivistima izazvalo je brojne polemike te je tu praksu prekinuo Bavarski kazneni zakonik još 1751. U skladu s tim te inspirirani načelom „non bin in idem“ kaznenopravni filozofi 17. i 18. stoljeća poput Montesquieua, Beccaria i Feuerbacha, smatrali su da kazna može biti pooštrena samo na temelju okolnosti koje su u neraskidivoj cjelini s počinjenim kaznim djelom.³

Iako u povijesti nalazimo napuštanje ideje pooštavanja kazne recidivistima, tu mogućnost imali su hrvatski sudovi još do 1998. godine prema tadašnjem kaznenom zakon koji je u svojim odredbama predviđao strože kazne za višestruke povratnike najtežih kaznenih djela.⁴ Takva neusklađenost s načelom zakonitosti i načelom krivnje bila je posljedica zanemarivanja egzogenih čimbenika i shvaćanja da je počinitelj isključivo sam kriv za počinjeno kazneno djelo.⁵

Prema sadašnjem pravnom okviru u Hrvatskoj je recidivizam određen člankom 47. Kaznenog zakona i to samo u pogledu odmjeravanja kazne.⁶ Tom odredbom određeno je da će sud pri odabiru vrste i mjere kazne ocijeniti sve okolnosti koje utječu da kazna po težini bude lakša, odnosno teža. Sud je dužan uzeti u obzir prijašnji počiniteljev život, pri čemu je zakonodavac ostavio otvorenim slobodnu ocjenu sudovima je li činjenica da je počinitelj prethodno osuđivan u konkretnom slučaju olakotna ili otegotna okolnost. Iako prijašnja osuđivanost nije *stricto sensu* određena kao otegotna okolnost, u praksi sudova češće se koriti kao temelj za određivanje težih kazni.⁷

¹ Cvitanović L., Povrat kao kaznenopravna i kriminološka kategorija, Magistarske radnje branjene na Pravnom fakultetu u Zagrebu, Zagreb, 1993., str. 1-13.

² *Ibidem.*

³ *Ibidem.*

⁴ *Ibidem.*

⁵ Derenčinović D., Uvod u kriminologiju i socijalnu patologiju s osnovama kaznenog prava, Zagreb, 2004., str. 173.

⁶ Kazneni zakon, NN br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21.

⁷ Grozdanić V., Sršen Z., Rittossa D., Kaznena politika općinskih sudova na području Županijskog suda u Rijeci, Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu, 11(2), 2004., str. 570-575.

2.2. Pojam recidivizma

Recidivizam ili povrat dolazi od latinske riječi „*recidere*“ što znači pasti natrag.⁸ Pojavljuje u gotovo svim zemljama svijeta i predstavlja značajnu društvenu opasnost, a njegova sveprisutnost i širina pojma uzrokuju probleme u pronalasku jedinstvene definicije.⁹ Pregledom literature vidimo da koncept recidivizma možemo promatrati kroz uže shvaćanje koje bi obuhvaćalo tri situacije. Prema prvoj bi se recidivizam odnosio na ponovno uhićenje, odnosno ponovno prijestupništvo osobe koja već posjeduje kazneni dosje, odnosno osobe koja je ranije prethodno osuđivana.¹⁰ Druga situacija podrazumijeva povratak počinitelja kaznenog djela u zatvor ili pod nadzor, dok treća situacija uključuje ponovnu osudu počinitelja za novo kazneno djelo.¹¹ S druge strane šire shvaćanje recidivizma obuhvaćalo bi ponovno počinjenje kaznenog djela, neovisno o tome je li isto otkriveno, te neovisno o tome je li počinitelj kaznenog djela otkriven, procesuiran ili kažnjen.¹² Bitno je razlikovati recidivizam u kriminološkom smislu od kaznenopravnog pojma recidivizma, pri čemu je je kriminološko shvaćanje šire i obuhvaća sve oblike kažnjivih radnji, odnosno kaznena djela i prekršaje prema hrvatskog kaznenopravnog zakonodavstvu.¹³

Recidivizam možemo kategorizirati i s obzirom na to radi li se o općem odnosno raznovrsnom ili istovrsnom odnosno specijalnom. Kod specijalnog recidivizma novo kazneno djelo istovrsno je s prethodno počinjenim, pri čemu se ne mora raditi o potpuno istom kaznenom djelu, već je dovoljno da je riječ o kaznenom djelu koje je propisano istom glavom kaznenog zakona u kojoj se nalazilo i prethodno počinjeno.¹⁴ Ukoliko se radi o sasvim drugom novom kaznenom djelu koje ne možemo povezati niti istom glavom kaznenog zakona, riječ je o općem odnosno raznovrsnom povratu.¹⁵ Također, bitno je istaknuti da recidivizam može biti jednostruki ili višestruki, ovisno o tome recidivira li osoba samo jednom ili više puta.¹⁶

⁸ Derenčinović D., Uvod u kriminologiju i socijalnu patologiju s osnovama kaznenog prava, *Op. cit.*, str. 165.

⁹ Lotar Rihtarić M., Vrselja I., Badurina-Sertić Đ., Individualni čimbenici zatvorenika: što doprinosi penalnom recidivizmu?, *Ljetopis socijalnog rada* 24(3), str. 541-542.

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ *Ibidem.*

¹² *Ibidem.*

¹³ Derenčinović D., Getoš A. M., Uvod u kriminologiju s osnovama kaznenog prava, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2008., str. 174.

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ *Ibidem.*

2.3. Pojam recidivista

Osobu koja recidivira u literaturi se naziva recidivistom ili povratnikom, a prema užem shvaćanju recidivizma to je ranije osuđivana osoba koja ponovo počini kazneno djelo.¹⁷ S druge strane šire shvaćanje pojma recidivizma recidivistom smatra svaku osobu koja opetovano čini kazneno djelo, neovisno o ranijim osudama.¹⁸ Osim određivanja pojma recidivista, bitno je naglasiti njihovu podjelu s obzirom na različite skupine kriminalnih recidivista. Takvo razlikovanje po skupinama omogućava uzimanje u obzir različitih obrazaca prijestupništva i njihovo razlikovanje po parametrima kao što su ozbiljnost počinjenog kaznenog djela ili prekršaja te kontinuitetu recidiviranja i učestalosti, odnosno radi li se o recidivistu s kriminalnom karijerom. U dosadašnjim istraživanjima koja se bave pitanjem recidivizma, ustanovljeno je da je za veliki broj počinjenih kaznenih djela odgovoran mali broj počinitelja.¹⁹ Odnosno brojke pokazuju da je za oko 50% počinjenih i otkrivenih kaznenih djela odgovorno između 5% i 8% počinitelja.²⁰ Takve počinitelje nazivamo „kroničnim“, a iako ne postoji konsenzus oko točnog broja ponovljenih kaznenih djela koji je potreban da bi se recidivist smatrao kroničnim, većina autora se slaže da granica za njihovo određivanje pet ili više počinjenih kaznenih djela.²¹ Neke od karakteristika koje vežemo uz kronične recidiviste su raniji početci kriminalnih ponašanja, no tek u kasnijoj dobi dolazi do prvih osuda za počinjena kaznena djela.²² Imaju duže kriminalne karijere, čine heterogena kriminalna djela te je vjerojatno počinjenje kaznenih djela s elementima nasilja.²³ Također, smatra se da njihova kriminalna karijera u prosjeku traje 21 godinu, a počinje već u ranijim adolescentskim danima.²⁴ S obzirom na navedena obilježja razlikujemo ih od „ispodkroničnih“ recidivista za koje se smatra da su počinili između dva i četiri kaznena djela.²⁵

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Payne J., Recidivism in Australia: findings and future research, Australian Institute of Criminology 2007., str. 8-10.

¹⁹ Wolfgang M. E., Figlio R. M., Sellin T., Delinquency in a birth cohort. Chicago, University of Chicago Press, The Journal of Criminal Law & Criminology 64(3), 1972. str. 362-365.

²⁰ Ibidem.

²¹ Lotar Rihtarić M., Vrselja I., Badurina-Sertić Đ., Individualni čimbenici zatvorenika: što doprinosi penalnom recidivizmu?, *Op. cit.*, str. 541-542.

²² Wolfgang M. E., Figlio R. M., Sellin T., Delinquency in a birth cohort. Chicago, *Op. cit.*, str. 362-365.

²³ Ibidem.

²⁴ Farrington, D.P., Coid, J.W., West D.J., Criminal Careers up to Age 50 and Life Success up to Age 48, New Findings from the Cambridge Study in Delinquent Development, 2006., str. 29.

²⁵ Lotar Rihtarić M., Vrselja I., Badurina-Sertić Đ., Individualni čimbenici zatvorenika: što doprinosi penalnom recidivizmu?, *Op. cit.*, str. 541-542.

3. Metodologija i pitanje tamne brojke kriminala

3.1. Metodologija

Pitanje metodologije vrlo je bitno u kontekstu promatranja stopa recidivizma. U Hrvatskoj relevantne podatke o recidivizmu iščitavamo iz Izvješća o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih ustanova²⁶ te uz pomoć podataka Državnog zavoda za statistiku. Ti podaci od iznimne su važnosti za istraživanje i daljnje tumačenje pojave recidivizma, te nam daju uvid u njegovu fenomenologiju. Ovaj rad bazirat će se s toga upravo na ovim podacima, no treba istaknuti da ovi podaci polaze od uže definicije recidivizma, odnosno obuhvaćaju samo recidiviste koji su se minimalno dva puta susreli sa kaznenopravnim sustavom. Podaci Državnog zavoda za statistiku referiraju se samo na počinitelje koji su osuđeni za kazneno djelo, a imaju i prethodne ranije osude. Uz navedene podatke, pregled postojeće literature i nalaza prethodnih istraživanja, za analizu recidivizma u ovom radu pridonijet će i podaci prikupljeni tijekom polustrukturiranog intervjua s ekspertom Centra za dijagnostiku gospodinom Ivicom Luketićem koji se s pojavom recidivizma već dugi niz godina susreće u praksi.

3.2. Tamna brojka kriminala

Što je s onim počiniteljima koji su počinili kaznena djela, a za njih nikada nisu odgovarali, odnosno za njih su odgovarali eventualno samo jednom? Oni nisu i ne mogu biti obuhvaćeni navedenim podacima, a njihove kriminalne aktivnosti promatraju se u kontekstu tamne brojke kriminala. Fenomen tamne brojke kriminala obuhvaća sva ona kažnjiva ponašanja koja su se ostvarila, a nisu registrirana od strane mjerodavnih državnih tijela.²⁷ Problem koji se javlja zbog njezinog postojanja je i znanstveno istraživačke dimenzije, odnosno onemogućeno je potpuno razumijevanje etiologije i fenomenologije recidivizma zbog određenog nepoznatog broja recidivista.²⁸ Ako znamo da je kod nekih vrsta delikata kao što su seksualni, broj neprijavljenih djela je i do 85%,²⁹ jasno vidimo da neznanje tko su ti počinitelji, koja su konkretno djela počinili i s kojim motivima i ciljevima, onemogućava uvid u fenomenologiju i etiologiju recidivizma u kontekstu njegove šire definicije.

Odgovorom na pitanje kako doskočiti ovom problemu bavi se kriminologija. Riječ je o interdisciplinarnoj društvenoj, empirijsko-teorijskoj znanosti koja se bavi oblicima i uzrocima

²⁶ Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2020. godinu (https://www.sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2021-09-02/154102/izvj_kaznionice_2020.pdf)

²⁷ Getoš Kalac A. M., Pribisalić D., Tamna i svijetla strana tamne brojke kriminala: o izazovima istraživanja nepoznanica i blagoslovu neznanja, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu 70(5), 2020., str. 637.

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ *Idibem.*

kažnjivih ponašanja.³⁰ Zbog toga je i razvila svoj vlastiti metodološki sustav koji omogućuje promatranje, proučavanje, sistematiziranje, uspoređivanje i objašnjavanje pojava.³¹ Kako bismo dobili cjeloviti uvid u pojavu recidivizma, razumijevanje kretanje njegovih stopa i utjecali na prevenciju njegove pojave, potrebno je u istraživanjima koristiti metode kao što su samodoživljena viktimizacija i samoiskaz. Na taj način, približavamo se široj slici, a u obzir uzimamo i tamnu brojku kriminala. Također, kada govorimo o metodama bitno je istaknuti i kriminalnu prognostiku. Ona je od posebne važnosti za recidivizam jer se uz pomoć takozvanih psihopatskih čeklista provjeravaju područja koja se odnose na stil života i ponašanje počinitelja, te se tako procjenjuje vjerojatnost povrata (prognoza recidivizma).³²

4. Fenomenologija recidivizma

4.1. Fenomenološki pristup pojmu recidivizma

Fenomenologija je učenje o pojavnim oblicima kažnjivih ponašanja, a upravo ona istražuje rasprostranjenost, strukturu i kretanje (dinamiku) delikvencije.³³ Stoga kada govorimo o fenomenologiji recidivizma zanimljivo je promatrati udio recidivista u odnosu na ukupan broj počinitelja kaznenih djela u referentnoj godini, zatim koja kaznena djela imaju najviše stope recidiva, te je li recidivizam u porastu ili padu.

Stope recidivizma variraju od države do države. Prema istraživanjima stope prijave ponovnih uhićenja kretale su se između 26% i 60%, stope ponovnih osuda između 20% i 60%, a stope ponovnog zatvaranja bile su između 15% i 45%.³⁴ Tako velike razlike posljedica su i različitih pristupa država pri određivanju pojma recidivizma i načinu prijave istog, stoga studije koje proučavaju recidivizam na svjetskoj razini smatraju da još uvijek nije moguća nikakva internacionalna analiza podataka zbog neujednačenog pristupa država pojavi recidivizma.³⁵ Ovi podaci pokazuju koliko je pitanje određivanja pojma recidivizma bitno ne samo radi prikupljanja podataka na razini države, već i radi međunarodnog i umreženog djelovanja na prevenciji svakog oblika recidivizma.

³⁰ Derenčinović D., Getoš A. M., Uvod u kriminologiju s osnovama kaznenog prava, *Op. cit.*, str. 20.

³¹ *Ibidem*, str. 5-9.

³² *Ibidem*, str. 18.

³³ Derenčinović D., Uvod u kriminologiju i socijalnu patologiju s osnovama kaznenog prava, *Op. cit.*, str. 29.

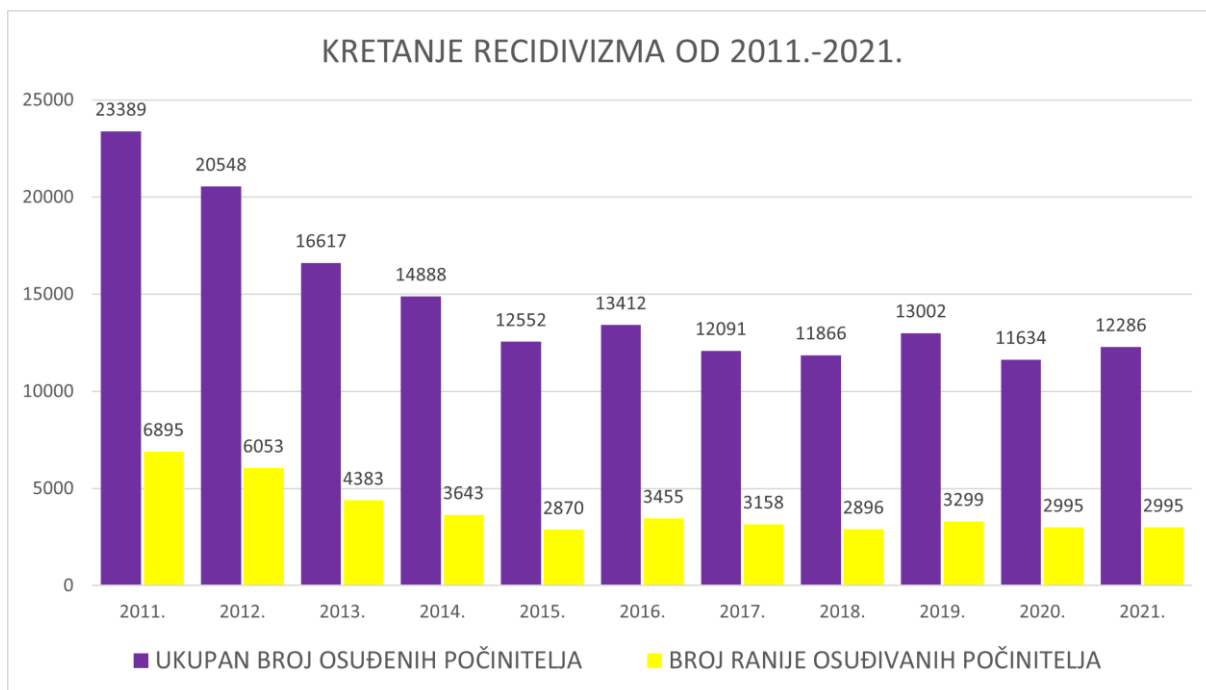
³⁴ Yukhnenko D., Sridhar S., Fazel S., A systematic review of criminal recidivism rates worldwide: 3-year update, *Wellcome open research* 4, 2019., str. 1-29.

³⁵ *Ibidem*.

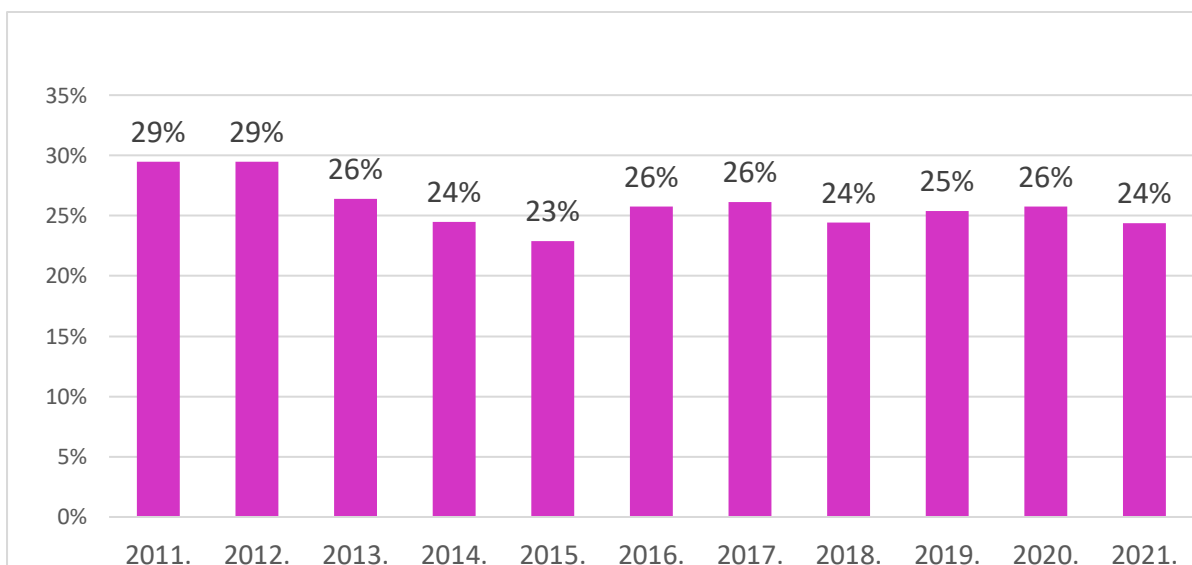
4.2. Dinamika recidivizma

Za promatranje kretanja odnosno dinamike recidivizma potrebno je pratiti podatke kroz duži period. U ovom radu referentno razdoblje tijekom kojeg ćemo pratiti kretanje recidivizma bit će deset godina (od 2011.-2021.). U niže navedenom grafikonu (slika 1) vidjet ćemo ukupni broj počinitelja svih kaznenih djela u godini, a zatim i broj počinitelja koji su osuđeni, a imali su prethodne osude za kaznena djela. Već na prvi pogled vidimo da u 2011. godini broj recidivista iznosi 6895, što je u odnosu na 2021. godinu u kojoj je ukupan broj recidivista 2995, značajno smanjenje i to od 57%. No brojku recidivista treba promatrati u odnosu na ukupan broj počinitelja kaznenih djela, stoga je udio recidiva u 2011. godini iznosio 29%, a u 2021. godini svega 24% (slika 2). Iako se i dalje radi o smanjenju recidiva, vidimo da je za smanjen broj recidivista dobrim djelom zaslužno i smanjenje ukupnog broja počinjenih kaznenih djela.

Iz grafikona (slika 1) iščitavamo značajan trend pada počinjenih kaznenih djela te pad recidivizma koji traje sve do 2016. godine kada ponovo dolazi do laganog porasta. Zatim od 2017. godine do 2021. bilježimo određeni kontinuitet broja recidivista sa odstupanjima od svega 13%, a njihov broj je oko 3000 po godini. U grafikonu (slika 2) vidimo udjele recidivizma izražene po godinama, odnosno vidljivo je da u razdoblju od 2017. do 2021. imamo odstupanja od svega 2%, pa možemo zaključiti da nema značajnih izmjena u udjelima recidivizma u zadnjih 6 godina na području Hrvatske.

Slika 1. Grafikon o ukupnom broju počinitelja kaznenih djela i o broju ranije osuđivanih počinitelja u razdoblju od 2011. godine do 2021. godine³⁶

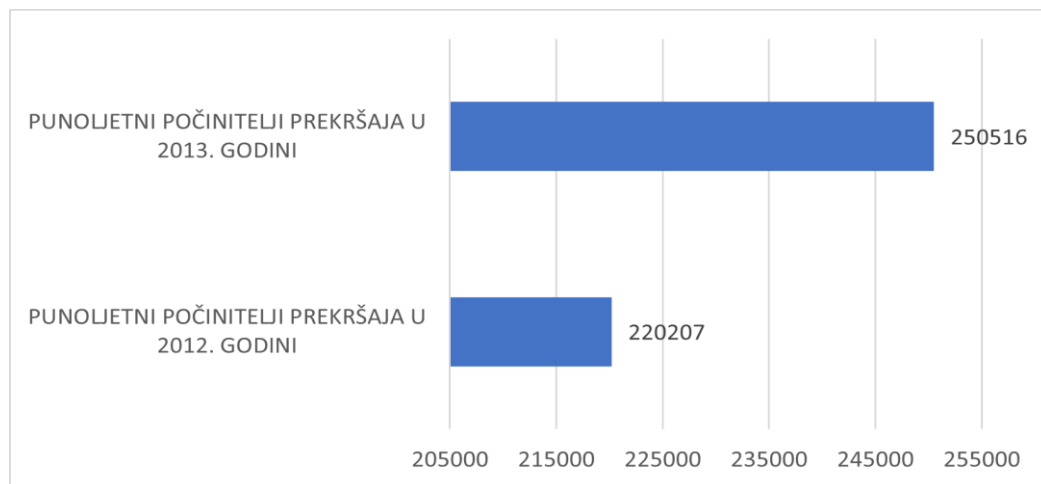
Slika 2. Grafikon udjela recidivizma u razdoblju od 2011. do 2021. godine³⁷

Najznačajniji pad broja recidivista, ali i pad počinjenih kaznenih djela vidimo na prijelazu iz 2012. godine u 2013. godinu, a radi se o smanjenju za ukupno 1670 recidivista i 4031 počinjenih kaznenih djela. Za razumijevanje ovakvog drastičnog pada treba pogledati u kazneno zakonodavstvo i sagledati izmjene zakona. Od 1. siječnja 2013. godine posjedovanje

³⁶ Podaci preuzeti sa web stranica Državni zavod za statistiku (<https://dzs.gov.hr/>)

³⁷ *Ibidem.*

droge za osobe uporabe više se nije smatralo kaznenim djelom već prekršajem.³⁸ Time se htjelo postići rasterećenje županijskih sudova, te ubrzati postupke sankcioniranja.³⁹ Ovu izmjenu možemo promatrati i iz perspektive počinjenih prekršaja (slika 3), gdje je došlo do značajnog porasta od 13% u odnosu na 2012. godinu, te je 2013. godinu obilježilo 30 309 prekršaja više u odnosu na 2012. godinu. Uzevši u obzir širu sliku, odnosno obuhvativši kaznena djela i prekršaje, vidimo da je zapravo riječ o fiktivnom smanjenju broja kaznenih djela te njihovom prelijevanju u sferu prekršaja.

Slika 3. Grafikon usporednih podataka punoljetnih počinitelja prekršaja u 2012. godini u odnosu na 2013. godinu
40

Ova izmjena kaznenog zakonodavstva bitna je za promatranje i razumijevanje kretanja stopa recidivizma. Naime delikti povezani s zlouporabom droga izazivaju posebnu pažnju jer izvješća iz zatvorskog sustava govore da je kod zatvorenika koji su ovisnici o drogama, odnosno kod osoba koji imaju s drogom uzrokovane poremećaje, stopa recidivizma viša nego u općoj zatvorskoj populaciji.⁴¹ Odnosno, konkretni podaci iz 2020. godine govore da iako se smanjio ukupni broj zaprimljenih ovisnika na izdržavanje kazne, istovremeno se povećao broj recidivista.⁴² Takvi podaci alarmantan su pokazatelj neučinkovitosti zatvorskih tretmana u rehabilitaciji počinitelja.

4.3. Struktura recidivizma

Za potrebe fenomenološko određenja pojma recidivizma bitno je uvidjeti u kojim kaznenim djelima se pojavljuju najviše recidivista, odnosno gdje su udjeli recidivizma najviši. U

³⁸ <https://mpu.gov.hr/posjedovanje-droge-za-osobnu-uporabu-prekršajno-a-ne-kazneno-djelo/6388>

³⁹ *Ibidem.*

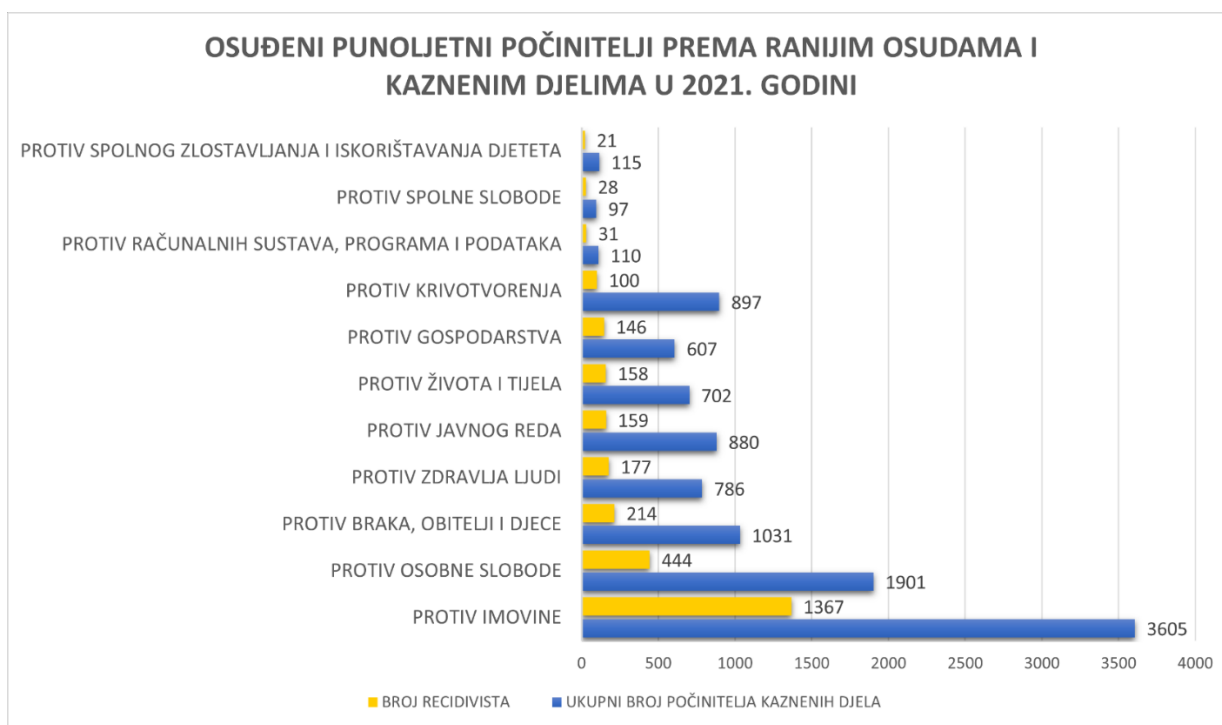
⁴⁰ Podaci preuzeti sa web stranica Državni zavod za statistiku (<https://dzs.gov.hr/>)

⁴¹ Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2020. godinu

(https://www.sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2021-09-02/154102/izvj_kaznionice_2020.pdf)

⁴² *Ibidem.*

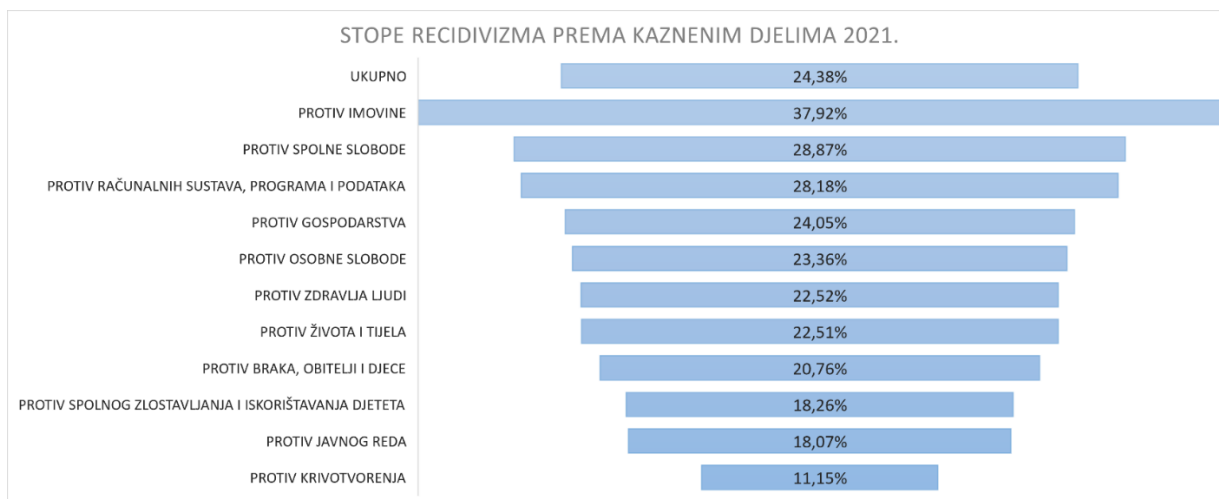
sljedećem grafikonu (slika 4) nalaze se podaci o broju osuđenih punoljetnih počinitelja koji su već imali ranije osude, te podaci o ukupnom broju počinitelja kaznenih djela. U grafikonu nisu navedena sva kaznena djela, već su probrana ona koje se ističu po broju recidivista ili s obzirom na najviše udjele recidivizma.

Slika 4. Grafikon osuđenih počinitelja prema ranijim osudama i kaznenim djelima u 2021. godini ⁴³

Iz grafikona možemo iščitati najveći broj recidivista u kaznenim djelima protiv imovine te kaznenim djelima protiv osobne slobode, također moramo uzeti u obzir da je u tim kaznenim djelima i najveći ukupni broj osuđenih počinitelja. Ukoliko pažnju posvetimo samo broju recidivista, a zanemarimo ukupni broj osuđenih počinitelja za određenu skupinu kaznenih djela ne dobivamo ispravnu sliku stanja recidivizma. Kako bi to izbjegli, te kao bismo mogli bolje usporediti stope recidivizma po različitim skupinama kaznenih djela poslužiti ćemo se podacima iz sljedećeg grafikona (slika 5).

⁴³ Podaci preuzeti sa web stranica Državni zavod za statistiku (<https://dzs.gov.hr/>)

Slika 5. Grafikon udjela recidivizma prema kaznenim djelima u 2021. godini ⁴⁴

Kao početnu točku za promatranje jesu li određeni delikti po broju recidivista iznad prosječni, prosječni ili ispod prosječni, uzet ćemo opće podatke o udjelima recidivizma koje čini omjer svih osuđenih počinitelja kaznenih u 2021. godini i broj počinitelja koji su ponovno osuđeni, a imali su ranije osude. Opći udjel recidivizma u 2021. godini iznosio je 24,38%.

Pregledom podataka najviše odskaku kaznena djela protiv imovine i to ne samo ukupnim brojem počinitelja koji iznosi 3605, već i po znatno najvišim udjelima recidiva koje iznose 37,92%. Također iznadprosječni udjeli recidivizma, izdvajaju i se i kod kaznenih djela protiv spolne slobode. Kod njih je osobito zanimljivo što se radi o relativno malom ukupnom broju počinitelja kaznenih djela (svega 97), od čega je 28 počinitelja recidiviralo. Upravo je ova skupina delikata primjer na kojemu se jasno vidi da broj recidivista sam za sebe, nije dovoljno relevantan za donošenje zaključaka o strukturi recidivizma. Po visokim udjelima recidivizma još se ističu i kaznena djela protiv računalnih sustava, programa i podataka, a prosječne udjele recidivizma vidimo u kaznenim djelima protiv gospodarstva, te kaznenim djelima protiv osobne slobode ljudi.

Iako prema podacima kaznena djela protiv zdravlja ljudi ne spadaju u vrh tablice te bi njihove udjele mogli tumačiti kao „ispodprosječne“, potrebno je ponovo se prisjetiti izmjene kaznenog zakona koja se odnosila na dekriminalizaciju posjedovanja nekih vrsta droga za osobne uporabe. Glava devetnaest kaznenog zakona sada se odnosi na kaznena djela protiv zdravlja ljudi te obuhvaća niz kaznenih djela kao što su širenje i prenošenje zarazne bolesti, nesavjesno liječenje, nepružanje medicinske pomoći u hitnim stanjima, razne oblike nesavjesnog

⁴⁴ Podaci preuzeti sa web stranica Državni zavod za statistiku (<https://dzs.gov.hr/>)

postupanja, ali i kaznena djela koja se odnose na zloporabu droga, odnosno njezino neovlašteno posjedovanje, proizvodnju i trgovanje.⁴⁵ U sljedećoj tablici (slika 6) biti će detaljnije prikazana struktura recidivizma prema počinjenim kaznenim djelima vezanim uz kaznena djela protiv zdravlja ljudi.

T.03.03. OSUĐENI PUNOLJETNI POČINITELJI PREMA KAZNENIM DJELIMA, STJECAJU I SUDIONIŠTVU, RANIJIM OSUDAMA, ODUZIMANJU IMOVINSKE KORISTI, ODUZIMANJU PREDMETA, SPOREDNOJ NOVČANOJ KAZNI I RADU ZA OPĆE DOBRO U 2020. I 2021.

	2021	
	Osuđeni počinitelji - ukupno	Ranije osude
PROTIV ZDRAVLJA LJUDI	786	177
Širenje i prenošenje zarazne bolesti, čl. 180. st. 1.	59	8
Neovlaštena proizvodnja i promet drogama, čl. 190. st. 1.	178	34
Neovlaštena proizvodnja i promet drogama, čl. 190. st. 2.	467	122
Neovlaštena proizvodnja i promet drogama, čl. 190. st. 3.	17	4
Omogućavanje trošenja droga, čl. 191. st. 1.	34	6
Omogućavanje trošenja droga, čl. 191. st. 2.	19	3

*Slika 6. Tablica strukture recidivizma u 2021. godinu za kaznena djela protiv zdravlja ljudi*⁴⁶

Iz ove tablice vidimo da iako se radi o vrlo širokoj glavi kaznenog zakona koja obuhvaća cijeli niz kaznenih djela, svi recidivisti u toj skupini spadaju u počinitelje svega 3 različita kaznena djela. Odnosno, od 177 recidivista koji su počinili kaznena djela protiv zdravlja ljudi njih 169 počinilo je kaznena djela povezana sa zlouporabom droga. Svega 5% recidivista u ovoj skupini (njih 8) nije povezano sa neovlaštenom proizvodnjom, prometom ili omogućavanjem trošenja droga. Podaci o recidivizmu delikata povezanih s zlouporabom droga bili bi potpuniji i odražavali bi stvarnije stanje kada bi bili nadopunjeni podacima o recidivistima prekršaja povezanih s nedozvoljenom konzumacijom droga.

S obzirom na navedene podatke o kretanju recidivizma, ali i o njegovoj strukturi teško je reći je li recidivizam trenutno u padu ili porastu. Vidimo znatni pad u odnosu na 2011. godinu, no dio tog pada rezultiralo je samo prelijevanjem kaznenih djela u prekršaje.⁴⁷ Prema podacima Državnog zavoda za statistiku, možemo primijetiti kako je recidivizam u Hrvatskoj relativno konstantan s manjim oscilacijama. Ipak, predviđa se trend smanjenja broja zatvorenika, ali ne kao posljedica provođenja politika suzbijanja kriminala temeljenih na empirijskim podacima,

⁴⁵ Kazneni zakon NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21.

⁴⁶ Podaci preuzeti sa web stranica Državni zavod za statistiku (<https://dzs.gov.hr/>)

⁴⁷ Derenčinović D., Getoš Kalac A. M., Croatian Drug Policy: Penal Liberalisation, its Impact, and Current Trends, *Unterwegs in Kriminologie und Strafrecht—Exploring the World of Crime and Criminology*, Festschrift für Hans-Jörg Albrecht., 2020., str. 1-14.

već s obzirom na demografske prilike karakteristične za Hrvatsku kao što su prirodno starenje i migracija radno sposobnog stanovništva.⁴⁸

5. Etiologija recidivizma

5.1. O etiologiji i uzrocima

Etiologija je dio kriminologije koji se bavi uzrocima kažnjivih ponašanja, a s obzirom na to kojim čimbenicima dajemo prednost razlikujemo endogenu i egzogenu etiologiju.⁴⁹ Endogena etiologija veću važnost pridaje čimbenicima koji se nalaze u počinitelju, dok egzogena stavlja primat na utjecaj koji dolazi iz uže ili šire okoline počinitelja.⁵⁰ U svoj djelovanju etiologija se trudi odgovoriti na pitanje zašto se kažnjiva ponašanja događaju, odnosno zašto ljudi čine kaznena djela.⁵¹ Promatrajući etiologiju recidivizma pokušat ćemo odgovoriti na pitanje zašto ljudi ponavljaju kaznena djela, odnosno koji su to čimbenici koji utječu na počinitelje da ponove kazneno djelo, a koji su čimbenici pozitivnog karaktera čijim djelovanjem počinitelji prekidaju kriminalne karijere.

Na recidivizam utječu isti faktori za koje smatramo da utječu općenito na delikventno ponašanje.⁵² Neki od najpouzdanijih prediktora recidivizma su izdržavanje kazne zatvora za prethodno počinjeno djelo, uporaba alkohola te posebice opojnih droga, posjedovanje vatrenog oružja, druženje s drugim delikventima skupinama, te spol.⁵³ Naime, stope povrata značajno su više kod muškaraca u odnosu na stope povrata među ženama.⁵⁴

Istraživanja koja su promatrala kronične recidiviste i njihov utjecaj na društvo identificirala su čitav niz takozvanih rizičnih čimbenika recidivizma koje su zatim podijelili na unutarnje i eksterne.⁵⁵ Eksterni čimbenici kao što su utjecaj roditelja, prijatelja i škole, od posebne su važnosti iz perspektive javnih politika, ali smatra se da su interni čimbenici (npr. osobine ličnosti, kognitivne sposobnosti...) ti koji kreiraju ključnu ulogu u razvoju kriminalnog recidivizma.⁵⁶ Takvo stajalište potvrđuju istraživanja koja dokazuju da eksterni čimbenici

⁴⁸ Getoš Kalac A., Bezić R. i Šprem P., „Ružno pače“ hrvatskoga kaznenog pravosuđa – zatvorski sustav u svjetlu domaćih i europskih trendova, *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, 12(1), 2021., str. 83-112.

⁴⁹ Derenčinović D., Getoš A. M., *Uvod u kriminologiju s osnovama kaznenog prava*, *Op. cit.*, str. 183.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*, str. 31.

⁵² *Ibidem*, str. 177.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Lotar Rihtarić M., Vrselja I., Badurina-Sertić Đ., *Individualni čimbenici zatvorenika: što doprinosi penalnom recidivizmu?*, *Op. cit.*, str. 542-543.

⁵⁶ *Ibidem*.

protokom vremena imaju sve manji učinak na počinitelje kaznenih djela, dok su interni čimbenici pokazali određenu stabilnost.⁵⁷

Kao početnu točku za razmatranje recidivizma možemo se zapitati što uzrokuje recidivizam? Ne postoji jednoznačan odgovor na ovo pitanje. Kao što se ljudi razlikuju tako se i njihovi motivi i okolnosti u kojima čine i ponavljaju kaznena djela razlikuju od slučaja do slučaja. Ipak, studije koje su bavile istraživanjem pojave recidivizma definirale su neke od najčešćih razloga zbog kojih dolazi do recidivizma. Nepopravljivost pojedinca i neuspjeh sankcioniranja ističu se na samom početku.⁵⁸ Neki smatraju da su neki počinitelji kao takvi jednostavno nepopravljivi, odnosno da racionalno biraju ponoviti zločine neovisno o kaznama.⁵⁹ Drugi pak smatraju da pojedinac ponavlja kazneno djelo jer sankcija nije bila primjerena. Prekratke kazne onemogućuju počinitelju da spozna pogrešnost svog djela, dok preduge kazne dovode do odvajanja počinitelja od društvenih normi i kriminalne reakcije nakon izlaska na slobodu.⁶⁰ Još neki od razloga zbog kojih dolazi do recidivizma su neuspješna reintegracija pojedinca i neuspješni penalni programi, utjecaj okoline odnosno društva osobito kada se radi o mlađim počiniteljima, ali ističu se i ekonomski razlozi te različite mentalne bolesti.⁶¹ Ukoliko počinitelji, osobito oni s kriminalnim karijerama, nemaju adekvatnu podršku nakon i tijekom izdržavanja kazne, te ako nema rehabilitacijskih programa ili se oni ne provode pravilno, utopistički je očekivati da će počinitelji doživjeti prosvjetljenje i bez podrške i potpore promijeniti svoje dotadašnje ponašanje i razmišljanja.

Autori također izdvajaju mentalne bolesti kada govore o recidivizmu. Ukoliko se mentalna bolest ne prepozna kao takva i ne liječi na prikladan način, gotovo da nije moguće utjecati na pojedinca i njegovu promjenu.⁶² Recidivisti koji pate od mentalnih bolesti najčešće ne reagiraju niti na jedan oblik kazne niti na rehabilitacijske programe, a ni druge mjere nisu se pokazale uspješnima.⁶³ Potrebno im je posvetiti posebnu pažnju, prepoznati ih i liječiti kako bi se njihovo zdravstveno stanje popravilo te kako bi se mogli ponovo integrirati u društvo.

⁵⁷ Farrington D. P., Childhood risk factors and risk-focussed prevention, Maguire, The Oxford handbook of criminology 4, Oxford, Oxford University Press, 2007., str. 602-640.

⁵⁸ Wagner G. R., Encyclopedia of Prisons and Correctional Facilities 106, 2002., str. 822.-826.

⁵⁹ *Ibidem.*

⁶⁰ *Ibidem.*

⁶¹ *Ibidem.*

⁶² *Ibidem.*

⁶³ *Ibidem.*

5.2. Utjecaj zatvorskih kazni na recidivizam

Pitanje utjecaja zatvorskih kazni na recidivizam izaziva velike prijepore. Vidjeli smo da je bitno da kazna bude primjerena kako ne bi imala negativne učinke na stope recidivizma, no što to zapravo znači. Kako u praksi kratkotrajne, a kako dugotrajne kazne utječu na počinitelje i njihovu resocijalizaciju? Pobornici dugotrajnih zatvorskih kazni ističu da su upravo one dobar način prevencije recidiviranja jer je dugotrajnim boravkom zatvoru počinitelj izoliran od društva, te se time djeluje specijalno preventivno i odvraća bivše osuđenike od počinjenja novih kaznenih djela.⁶⁴ S druge strane neki odbacuju ideju da dugotrajne kazne zatvora imaju utjecaj na specijalnu ili generalnu prevenciju, te smatraju da je jedini odvraćajući učinak u činjenici da je počinitelj izoliran i na taj način onesposobljen u ponavljanju kaznenih djela.⁶⁵ Jedan od zaključaka novijih studija je da je korelacija između duljine zatvorske kazne i recidivizma toliko slaba, da se ne može sa sigurnošću tvrditi da je riječ o stvarnoj uzročnosti, a ne samo o slučajnim varijacijama.⁶⁶ Istraživanja smatraju i da potencijalno duže kazne zatvora mogu djelovati odvraćajuće samo u odnosu na teža kaznena djela kaznena djela zbog straha od dugogodišnjeg izvršavanja kazne zatvora, no one ne djeluju u potpunosti odvraćajuće na počinitelje, te oni odabiru izvršiti kaznena djela za koja je zapriječena manja zatvorska kazna.⁶⁷ Kritika dugotrajnim kaznama zatvora dolazi i zbog njihovog potencijalno negativnog učinka na zatvorenike. Naime, dugogodišnje zatvorsko iskustvo može se pretvoriti u takozvanu „školu kriminala“ tijekom koje situacijski delikventi pod utjecajem zatvorske subkulture, po izlasku iz zatvora postaju profesionalni delikventi i višestruki povratnici.⁶⁸ Osobe koje su osuđene na dugotrajne zatvorske kazne protekom vremena prilagođavaju se životu u zatvorskom okruženju, stoga ponovna prilagodba po izlasku na slobodu može biti izazovna s čime se ne uspijevaju nositi.⁶⁹ Takva nemogućnost prilagodbe manifestira se u vidu ponavljanja kriminalnog ponašanja.⁷⁰

No ni kratkotrajne zatvorske kazne nisu se pokazale učinkovite iz perspektive utjecaja na stope recidivizma. Naime, kratkotrajne zatvorske kazne mogu djelovati štetno na osuđenike. Blago kažnjeni osuđenici dolaze u kontakt s drugim osuđenicima od kojih su neki od njih višestruki

⁶⁴ Derenčinović D., Getoš A. M., Uvod u kriminologiju s osnovama kaznenog prava, *Op. cit.*, str. 177.

⁶⁵ Berger E., Scheidegger K., Sentence Length and Recidivism: A Review of the Research, *SSRN Electronic Journal*, 2021., str. 19-21.

⁶⁶ *Ibidem.*

⁶⁷ *Ibidem.*

⁶⁸ Derenčinović D., Getoš A. M., Uvod u kriminologiju s osnovama kaznenog prava, *Op. cit.*, str. 177.

⁶⁹ *Ibidem.*

⁷⁰ *Ibidem.*

počinitelji kaznenih djela, odnosno sa različitim asocijalnim tipovima počinitelja.⁷¹ Takvi kontakti dovode do „kriminalne infekcije“ te do kontaminirajućeg i inficirajućeg djelovanja na slučajnog delikventa.⁷² Istraživanja su uspjela dokazati da kratkotrajne zatvorske kazne povećavaju stope recidivizma, odnosno da imaju kriminogeni učinak.⁷³ Neki idu čak korak dalje, te navode da kazna zatvora sama po sebi uzrokuje povrat te da su veće šanse da će prijestupnik po izlasku iz zatvora zadržati svoje ustaljene načine ponašanja.⁷⁴

Ni kratkotrajne ni dugotrajne kazne ne pokazuju pozitivan utjecaj na stope recidivizma, pa je pitanje koje se logično nameće kakva onda kazna treba biti da bi utjecala pozitivno? Kazna bi trebala biti primjerena, dovoljno stroga da na počinitelja djeluje odvraćajuće, a opet ne prestroga kako ne bi izazvala revolt i povjerenje u sustav, te prekinula njegove veze sa okolinom. Sud bi stoga pri odlučivanju o kazni zatvora trebao voditi računa o počiniteljevu prijašnjem životu, okolnostima u kojima je počinio kazneno djelo, njegovom odnosu prema žrtvi, te o mnogim drugim okolnostima kako bi izbor kazne bio prije svega rehabilitacijski, a ne nužno retribucijski.

5.3. Endogeni čimbenici

Veću pažnju potrebno je posvetiti endogenim čimbenicima jer osim što pokazuju konstantan i neopadajući utjecaj na počinitelje kaznenih djela, smatra se da je njihova uloga puno značajnija od utjecaja egzogenih čimbenika. Neki od endogenih čimbenika za koje se u literaturi smatra da povećavaju vjerojatnost da će se počinitelj uključiti u razne oblike kriminalnog ponašanja su psihološki rizični čimbenici poput niske inteligencije, impulzivnosti, nemira i manjak empatije.⁷⁵ Između ostalog za njih se smatra i da imaju utjecaj na razvoj antisocijalne sklonosti.⁷⁶ Istraživanja dosljedno potvrđuju da je niža inteligencija značajan prediktor kriminalnih aktivnosti, no neki smatraju da takvu korelaciju nije moguće dosljedno utvrditi u odnosu inteligencije i recidivizma.⁷⁷ Iako po pitanju utjecaja niže inteligencije na recidivizam očito nema konsenzusa, zanimljivo je istaknuti istraživanja koja su promatrala različite skupe recidivista. Studija je uspoređivala tri skupine koje su se sastojale od nepočinitelja kaznenih

⁷¹ *Ibidem.*

⁷² *Ibidem.*

⁷³ Berger E., Scheidegger K., Sentence Length and Recidivism: A Review of the Research, *Op. cit.*, str. 19-22.

⁷⁴ Derenčinović D., Getoš A. M., Uvod u kriminologiju s osnovama kaznenog prava, *Op. cit.*, str. 177.

⁷⁵ Farrington D. P., Key results from the first forty years of the cambridge study in delinquent development, Taking stock of delinquency: An overview of findings from contemporary longitudinal studies, Boston, 2003., str. 137-183.

⁷⁶ *Ibidem.*

⁷⁷ Lotar Rihtarić M., Vrselja I., Badurina-Sertić Đ., Individualni čimbenici zatvorenika: što doprinosi penalnom recidivizmu?, *Op. cit.*, str. 542-545.

djela, zatim ispodkroničnih recidivista (počinitelji do 3 kaznena djela), te od skupine kroničnih recidivista (počinitelji 4 i više kaznenih djela).⁷⁸ Rezultati su pokazali da kronični recidivisti imaju uvjerljivo najnižu inteligenciju, zatim su slijedili ispodkronični recidivisti, dok je kod osobe bez kriminalne povijesti zabilježena najviša inteligencija.⁷⁹

Ovakvih nesuglasica nema kada se razmatra utjecaj impulzivnosti na pojavu recidivizma. Impulzivnošću se smatra manjak sposobnosti osobe, odnosno počinitelja da promisli o svojim postupcima i njihovim posljedicama prije izvršenja istih.⁸⁰ Ona se kroz istraživanja dosljedno pojavljuje kao značajan rizični čimbenik kriminalnog recidivizma, te je upravo impulzivnost kao crta ličnosti pokazala najveće razlike između različitih skupina recidivista, uzimajući u obzir kronične recidiviste, cjeloživotne počinitelje kaznenih djela i povremene počinitelje kaznenih djela za vrijeme adolescencije.⁸¹ Impulzivnost se smatra dijelom temperamenta, a može nastati kao posljedica neuropsiholoških deficita, odnosno kao posljedica neuroloških ozljeda ili može imati druge etiološke krojene.⁸² Pod njezinim djelovanjem počinitelj se dovodi u stanje nemogućnosti kontrole impulsa te netaktnog ponašanja popraćenog neuvažavanjem vlastitih posljedica, stoga ne čudi što je često povezana s raznim oblicima delikventnog ponašanja.⁸³ Impulzivnost treba razlikovati od avanturizma s obzirom da on podrazumijeva upuštanje u kriminalne aktivnosti usprkos svijesti o potencijalnim posljedicama.⁸⁴ Počinitelje koji čine kaznena djela zbog avanturizma imaju potrebu za uzbuđenjem, a iako je avanturizam povezan općenito sa kriminalnim ponašanjem, ipak vidimo njegove različite utjecaje na kronične i ispodkronične recidiviste.⁸⁵

Još jedan od endogenih čimbenika za koje se vjeruje da imaju utjecaja na počinitelje odnosno recidiviste je i niska empatija. Kada govorimo o empatiji bitno je razlikovati kognitivnu empatiju koja podrazumijeva razumijevanje i uvažavanje tuđih osjećaja, od emocionalne empatije u sklopu koje osobe zaista doživljavaju tuđe osjećaje.⁸⁶ Rašireno je uvjerenje da je niska empatija kod osoba povezana s njihovim sudjelovanjem u kriminalnim radnjama jer je

⁷⁸ Stattin H., Klackenber-Larsson I., Early Language and Intelligence Development and Their Relationship to Future Criminal Behavior, *Journal of Abnormal Psychology* 102, 1993., str. 369–378.

⁷⁹ *Ibidem.*

⁸⁰ Lotar Rihtarić M., Vrselja I., Badurina-Sertić Đ., Individualni čimbenici zatvorenika: što doprinosi penalnom recidivizmu?, *Op. cit.*, str. 542-545.

⁸¹ *Ibidem.*

⁸² White H. R., Bates M. E. & Buyske, S., Adolescence-limited versus persistent delinquency: Extending Moffitt's hypothesis into adulthood, *Journal of Abnormal Psychology*, 110(4), 2001., str. 600-609.

⁸³ *Ibidem.*

⁸⁴ Lotar Rihtarić M., Vrselja I., Badurina-Sertić Đ., Individualni čimbenici zatvorenika: što doprinosi penalnom recidivizmu?, *Op. cit.*, str. 542-545.

⁸⁵ *Ibidem.*

⁸⁶ Farrington D. P., Childhood risk factors and risk-focussed prevention, *Op. cit.*, str. 602-640.

pretpostavka da će osobe koje mogu razumijeti i doživjeti žrtvine osjećaje biti nesklone djelovati na štetu istih.⁸⁷ Takva shvaćanja nisu posve ispravna, naime s kriminalnom aktivnošću povezana je samo kognitivna komponenta empatije.⁸⁸ Također, veza između niske empatije i kriminalnog ponašanja bila je uvelike reducirana promjenom socijalno-ekonomskog statusa što sugerira da bi taj egzogeni čimbenik mogao imati veći utjecaj od samog postojanja niske empatije.⁸⁹

Socijalno kognitivne sposobnosti počinitelja kaznenih djela najčešće podrazumijevaju nemogućnost rješavanja problema u svakodnevnim međuljudskim odnosima, pogrešno tumačenje tuđih namjera, nesposobnost preuzimanja odgovornosti za počinjene radnje, te ih se karakterizira kao egoistične, bešćutne osobe s niskom empatijom.⁹⁰ Skloni su vjerovati da su događaji u njihovom životu rezultat sudbine, slučaja ili (ne)sreće, a ne odraz njihovih postupaka.⁹¹ Zbog toga ne osjećaju da imaju kontrolu nad svojim postupcima, te eksternaliziraju krivnju, umjesto da preuzmu odgovornost.⁹²

5.4. Egzogeni čimbenici

Egzogeni čimbenici pokazuju opadajući utjecaj na počinitelje, odnosno recidiviste protekom vremena, ali njihov utjecaj je i dalje vrlo bitan i ne smije biti zanemaren. Posebno treba istaknuti utjecaj obitelji na počinitelja. Istraživanja su pokazala da je recidivizam bio najveći među onim skupinama koje su dolazile iz nestabilne obitelji, osobito ukoliko je u samoj obitelji postajala kriminalna povijest.⁹³ Mnoštvo je obiteljskih faktora koji mogu imati utjecaj na recidivizam, a neki od njih su članovi s kriminalnim dosjeom ili roditelji s asocijalnim crtama ličnosti, zatim veličina obitelji, loše metode odgoja kao što su nedovoljan nadzor djece, manjak discipline, hladan odnos ili nedovoljna uključenost roditelja u djetetov život.⁹⁴ Posebno se ističu i različiti oblici zlostavljanja (fizički i psihički) te zanemarivanja, ali i drugi narušeni odnosi u obitelji.⁹⁵ Što se tiče kriminalnog dosjea članova obitelji, istraživanja su pokazala da nije nužno da se radi o roditeljima, već da su značajan utjecaj imali delikventni brat, odnosno sestra, ali i stric, strina te djed i baka.⁹⁶ Iako je širok krug članova obitelji koji svojim djelima

⁸⁷ *Ibidem.*

⁸⁸ *Ibidem.*

⁸⁹ *Ibidem.*

⁹⁰ *Ibidem.*

⁹¹ *Ibidem.*

⁹² *Ibidem.*

⁹³ Buikhuisen W., Hoekstra H. A., *The British Journal of Criminology* 14(1), 1974., str. 63–69.

⁹⁴ Farrington D. P., *Childhood risk factors and risk-focussed prevention*, *Op. cit.*, str. 602–640.

⁹⁵ *Ibidem.*

⁹⁶ *Ibidem.*

moгу formirati uvjerenja i stavove počinitelja, najznačajnijim se pokazao utjecaj oca s kriminalnim dosjeom.⁹⁷ Ova korelacija objašnjava se međugeneracijskim kontinuitetom izloženosti rizicima kao što su siromaštvo, trajno narušeni obiteljski odnosi, samohrano roditeljstvo, no značajnim uzrokom pokazao se i loš roditeljski nadzor.⁹⁸

Zanimljivo je koliko veličina obitelji može utjecati na delikventno ponašanje, naime prema istraživanjima dječaci koji su do desete godine imali četvero ili više braće i sestara pokazali su dvostruko veći rizik da se pojave u ulozi maloljetnog delikventa.⁹⁹ Ponovo se kao razlog ističe loš roditeljski nadzor, odnosno smatra se da povećanjem broja djece u obitelji smanjuje količina roditeljske pažnje koja se može posvetiti svakom od njih. Također, povećanjem broja djece kućanstvo ima tendenciju postati prenatrpano gdje lakše dolazi do frustracije, sukoba i iritacije.¹⁰⁰

Kada pričamo o egzogenim čimbenicima koji utječu na počinitelja, utjecaj obitelji se izdvaja, no to nije jedini relevantan čimbenik. Rizici mogu proizlaziti iz bilo koje sfere okoline, pa tako i iz društva počinitelja, a utjecaj mogu imati i institucije u kojima je počinitelj odrastao ili u koje je bio smješten tijekom života. Istraživanja su pokazala da je više recidiva zabilježeno među prijestupnicima koji su neoženjeni, zatim među onima koje su obilježile česte selidbe prije počinjenja prvog kaznenog djela, kod onih koji su bili zatvoreni u institucije te kod počinitelja koji su bili podvrgnuti psihijatrijskom vještačenju.¹⁰¹

6. Potencijalna prevencija ponavljanja kaznenih djela

6.1. Važnost prevencije recidivizma

Za početak možemo se pitati zašto pokušavati smanjiti recidivizam? Zašto ulagati velike napore i sredstva kako bi se pokušalo rehabilitirati jednu skupinu ljudi s očitim ustaljenim kriminalnim karijerama? Ipak, pitanje kriminalnog ponašanja društveno je pitanje koje utječe na čitavo društvo, determinira gdje ćemo odabrati živjeti i izlaziti, koliko ćemo novca izdvajati za osiguranje, kako ćemo se ponašati te na mnoge druge faktore. Osim toga vidjeli smo da je tu i čitav niz egzogenih čimbenika na koje je društvo dužno reagirati, a postoji i osobita odgovornost države da se pobrine o ranjivim skupinama, kao što su naprimjer djeca. Ukoliko znamo da postoji inercija države i društva na vidljive faktore koji su dokazani prediktori kako

⁹⁷ *Ibidem.*

⁹⁸ *Ibidem.*

⁹⁹ *Ibidem.*

¹⁰⁰ *Ibidem.*

¹⁰¹ Buikhuisen W., Hoekstra H. A., *The British Journal of Criminology, Op. cit.*, str. 65.

kriminalnog ponašanja tako i recidivizma, pojavljuje se pitanje smanjuje li to odgovornost počinitelja za počinjena kaznena djela.

Nikada nije kasno promijeniti obrazac svog ponašanje, iako je u kasnijoj dobi znatno teže, stoga obaveza države da brine o svojim građanima ne prestaje ni po njihovom kažnjavanju, odnosno prilikom smještaja u penalne ustanove. Država stoga formira različite rehabilitacijske programe koji se provode u zatvorima i kaznionicama.

6.2. Prevencijski programi i postpenalna pomoć u hrvatskom zatvorskom sustavu

Programe u hrvatskim zatvorima možemo podijeliti na opće i posebne. Opći programi tretmana provode se kroz radni angažman, organizacijom slobodnog vremena zatvorenika te njihovom izobrazbom.¹⁰² Posebni programi ovise o potrebama specifičnih skupina zatvorenika (razlikuju se s obzirom na ovisnike o alkoholu, drogama, te jesu li počinitelji nasilnih, odnosno seksualnih delikata), a provode se s ciljem smanjivanja rizika od ponovnog počinjenja kaznenog djela, ublažavanjem ili otklanjanjem kriminogenih čimbenika.¹⁰³ Za njihovo određivanje potrebno je utvrditi pojedinačan program postupanja u okviru izvršenja kazne zatvora, te predvidjeti koji su to kriminogeni čimbenici na koje je potrebno djelovati i koje su počiniteljeve tretmanske potrebe. Posebni tretmani provode se u kaznionicama, zatvorima i odgojnim zavodima, a oni su: program prevencije ovisničkog recidiva treningom i osnaživanjem, osnovni program tretmana osoba s alkoholom uzrokovanim poremećajima, program ART (eng. "Aggression Replacement Training") i program psihosocijalnog tretmana počinitelja nasilja, program namijenjen seksualnim delikventima za prevenciju recidivizma i kontrolu impulzivnog ponašanja, trening socijalnih vještina, psihosocijalni tretman ovisnika o kockanju, edukativno-razvojni program "Zatvorenik kao roditelj", te tretmani za zatvorenike s kaznenim djelima iz prometa uključujući i edukativni program "Vozač – čimbenik sigurnosti u prometu".¹⁰⁴ Ovi programi provode se s ciljem promjene dosadašnjih neadekvatnih obrazaca ponašanja počinitelja kaznenih djela, te u svrhu usvajanja novih obrazaca koji će biti u skladu s društvenim normama.

Dolaskom zatvorenika u zatvor na izvršavanje kazne počinju se provoditi mjere u svrhu njegove socijalne reintegracije te traju sve do trenutka otpusta zatvorenika.¹⁰⁵ Te mjere ovisno o potrebama zatvorenika moraju obuhvatiti obrazovanje ili stjecanje novih radnih kvalifikacija,

¹⁰² <https://sudovi.hr/hr/gradani/izvršavanje-kazne-zatvora>

¹⁰³ *Ibidem.*

¹⁰⁴ *Ibidem.*

¹⁰⁵ Savanović N., Priprema zatvorenika za otpust iz penalnog tijela, Uspješna resocijalizacija i reintegracija mladih počinitelja kaznenih djela, Osijek, 2020., str. 98

zatim stjecanje različitih prosocijalnih vještina, rješavanje problema ovisnosti, osiguravanje obiteljske podrške i drugih oblika socijalne podrške, informiranje o mogućnosti uključivanja u različite usluge u primarnoj zajednici kao što su oblici savjetovanja ili zdravstvene usluge, te kreiranje preventivne strategije i pružanje pomoći nakon otpusta.¹⁰⁶

Prema Zakonu o izvršavanju kazne zakona glavnom svrhom izvršavanja kazne zatvora smatra se osposobljavanje zatvorenika za život na slobodi u skladu sa zakonom i društvenim pravilima, čime se pridonosi zaštiti društvene zajednice.¹⁰⁷ No, ta svrha mora se postići uz čovječno postupanje i poštovanje dostojanstva osobe koja se nalazi na izdržavanju kazne zatvora. Kako bi se postigla takva socijalna reintegracija, odnosno ponovno uključivanje počinitelja kaznenih djela u zajednicu, te ih se preusmjerilo iz kriminalnih načina razmišljanja i djelovanja potrebna je prvenstveno motivacija samog zatvorenika za drugačijim načinom života.¹⁰⁸ Motivacija je preduvjet uspješnosti provedbe zatvorskih tretmana, no samim otpustom ne završava proces počiniteljeve resocijalizacije, te je nužno i nakon izlaska iz penalne ustanove počinitelji pružiti organiziranu podršku kako bi njegova reintegracija u cijelosti bila provedena.¹⁰⁹ Zatvorski tretman smatra se glavnim oruđem u preodgoju zatvorenika te se iz tog razloga na njega stavlja naglasak u procesu resocijalizacije.¹¹⁰ Cilj mu je kroz organizirano i strukturirano vođenje od strane širokog spektra obrazovanja zaposlenog osoblja (psihijatrijskog, pravnog, psihološkog, socijalnog, kriminalističko, itd.) doprijeti do zatvorenika te mu pomoći u pravilnoj integraciji u društvo.¹¹¹ Kako bi se takva integracija ostvarila u praksi zatvorenici se za vrijeme izvršavanja kazne zatvora pripremaju za otpust i to najkasnije tri mjeseca prije samog otpusta.¹¹² Te pripreme odvijaju se kroz individualni i grupni rad, a podrazumijevaju poticanje na održavanje odnosa s obitelji, te kontaktiranje osoba, udruga, organizacija i tijela državne vlasti koje se bave uključivanjem zatvorenika u život na slobodi.¹¹³ Poslove prihvata nakon otpusta obavlja Ured za probaciju, a iako je pomoć nakon otpusta predviđena člankom 9. ZIKZ, ona u praksi još nije u potpunosti zaživjela.¹¹⁴

¹⁰⁶ *Ibidem.*

¹⁰⁷ Zakon o izvršavanju kazne zatvora, NN 14/21

¹⁰⁸ Savanović N., Priprema zatvorenika za otpust iz penalnog tijela, *Op. cit.*, str. 95.

¹⁰⁹ *Ibidem.*

¹¹⁰ *Ibidem.*

¹¹¹ *Ibidem.*

¹¹² *Ibidem.*

¹¹³ *Ibidem.*

¹¹⁴ *Ibidem.*

6.3. Recidivizam u praksi – postupanje u Centru za dijagnostiku

Važnu ulogu u hrvatskom zatvorskom sustavu ima Centar za dijagnostiku, a definirana je Zakonom o izvršavanju kazne zakona. Centar za dijagnostiku obavlja poslove obrade zatvorenika (medicinske, psihološke, socijalne i kriminološke) u svrhu ostvarivanja načela individualizacije kazne, odnosno izrade prijedloga programa izvršavanja kazne zatvora koji uključuje prijedlog konkretne kaznionice ili zatvora u kojem će zatvorenik izdržavati kaznu.¹¹⁵ U Centar za dijagnostiku nadležni županijski sudovi upućuju na izvršavanje kazne zatvora sve muške i ženske osobe koje su osuđene na kaznu zatvora u trajanju dužem od šest mjeseci, odnosno kojima je ostatak kazne nakon uzimanja u obzir vremena provedenom u istražnom zatvoru duži od šest mjeseci.¹¹⁶ Upućuju se i sve punoljetne osobe kojima je izrečena sigurnosna mjera obveznog psihijatrijskog liječenja, ali i osobe čija je kazna preuzeta na izvršavanje prema međunarodnom ugovoru ili posebnom zakonu.¹¹⁷ Ukoliko je kazna zatvora kraća od šest mjeseci, odnosno ukoliko preostali dio kazne iznosi manje od šest mjeseci sudac izvršenja uputit će osuđenu osobu na izvršavanje kazne zatvora u najbliži zatvor prema mjestu prebivališta.¹¹⁸

Kako bismo bolje razumjeli recidivizam i izazove koji se pojavljuju u radu sa zatvorenicima za potrebe ovog rada održan je intervju s ekspertom Centra za dijagnostiku gospodinom Ivicom Luketićem. On je dio stručnog tima koji čine pravnici, psiholozi, psihijatri, pedagozi, socijalni radnici i liječnici, a zadatak im je donijeti okvirni prijedlog o izboru vrste i tipa kaznenog tijela gdje će se nastaviti izvršavanje kazne zatvora. Radi procjene počinitelja i donošenje prijedloga počinitelji se zadržavaju u Centru za dijagnostiku u razdoblju od 30 dana. Utvrđuju se osobine i uvjeti koji su u neposrednoj ili posrednoj vezi s konkretnim kaznenim djelom ili kriminalnim ponašanjem općenito, a predlažu se i tretmanski postupci. U Centru za dijagnostiku vrši se i višestruka procjena rizika koja obuhvaća tri kategorije; prva kategorija obuhvaća procjenu vrste i razine rizika koja postoji za vrijeme izvršavanja kazne za samog zatvorenika i za druge zatvorenike u njegovoj okolini, druga kategorija odnosi se na rizik od kriminalnog povratka, a treća se odnosi na rizike do kojih može doći zlouporabom pogodnosti koje su zatvoreniku dane na raspolaganje u vidu češćih dodira s vanjskim svijetom. Pri određivanju tih rizika u obzir se uzimaju elementi kao što su posljedice počinjenog kaznenog djela, njegova težina i način izvršenja, način dolaska na izvršavanje kazne, počiniteljev odnos prema žrtvi i počinjenom

¹¹⁵ <https://mpu.gov.hr/UserDocsImages/7279>

¹¹⁶ *Ibidem.*

¹¹⁷ *Ibidem.*

¹¹⁸ <https://sudovi.hr/hr/gradani/izvršavanje-kazne-zatvora>

djelu, njegovo ponašanje na ranijem izvršavanju kazne zatvora, povijest kriminalnog ponašanja ukoliko ona postoji, antisocijalne obrasce ličnosti, teškoće u samokontroli, veze s drugim osobama s kriminalnim obrascima ponašanja, postojanje ovisnosti, obiteljski status, obrazovanje i zaposlenje te načine provođenja slobodnog vremena.

Centar za dijagnostiku u postupku provođenja obrade recidivizam sagledava kroz tri različita pristupa i to kriminološkim, penološkim i pravnim. Pravni pristup obuhvaća formalizirano i usko gledište prema kojem je recidivist isključivo osoba koja ima prethodnu osudu koja nije protekom roka zastare obrisana iz kaznene evidencije. Kriminološki pristupom pokušava se otkriti pravo stanje stoga se osim podataka iz kaznene evidencije koriste i podaci prikupljeni od zatvorenika, podaci iz sudskog vještačenja, podaci koji su dostupni na internetu ili koje su saznali od drugih osoba. Penološki pristup još u obzir uzima podatke iz priručne arhive, odnosno vlastite kaznene evidencije, podatke iz maloljetničkog zatvora ili podatke o boravku u istražnom zatvoru. Cilj je saznati pravo stanje recidivizma, no najrelevantniji je pravni pristup koji polazi od najužeg tumačenja recidivizma jer se smatra da se počinitelja ne može stavljati u lošiji položaj zbog kazne koji je odslužio. Sve prikupljene informacije bitne su za određivanje tretmanskih potreba i procjenu rizika, a penološkim i kriminološkim pristupom pokušava se pomiriti činjenica zastare i brisanja kaznenih djela iz evidencije protekom vremena.

Jedna od tema intervjua s ekspertom Centra za dijagnostiku bila je kako se tretira činjenica postojanja recidivizma. Zatvorenike recidiviste i primarne počinitelje pokušava se razdvojiti kako ne bi došlo do tzv. kriminalne infekcije, a također prilikom upućivanja zatvorenika u kaznena tijela u obzir se uzima činjenica radi li se o kroničnim ili ispodkroničnim recidivistima. Načini i uvjeti upućivanja određeni su internim pravilima odnosno okvirnim mjerama za upućivanje zatvorenika. Nakon što je zatvorenik upućen na izdržavanje kazne zatvora u tijelo za koje se smatra da će najbolje odgovoriti na njegove potrebe i uspješno provesti individualiziran program kojim bi trebalo doći do njegove resocijalizacije, javlja se potreba preispitivanja uspješnosti izvršavanja programa, a provodi ju zatvorski upravitelj svakih šest mjeseci. Svrha takve provjere nije procijeniti uspješnost tretmana, već u kojoj mjeri je uspješno izvršeno ono što je određeno u planu izvršavanja kazne zatvora, a drugi oblici provjere evaluacije tretmana ne postoje. Iako, gospodin Luketić smatra da bi bilo korisno da postoje, nije siguran koji bi se podaci u te svrhe trebali prikupljati i na koji način bi se takva provjera u praksi mogla uspješno obavljati.

S obzirom da u Centar za dijagnostiku ne pristižu zatvorenici čije su kazne kratkotrajne prema hrvatskom zatvorskom sustavu i iznose do šest mjeseci, na njih se ne provodi ovaj oblik

dijagnostike, no to ne znači da su oni lišeni tretmanskog pristupa. Svaki zatvor ima stručni tim koji osim liječnika obuhvaća i službenike tretmana i osiguranja, te se za svakog zatvorenika donosi pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora. Razlika je i tome što se kod zatvorenika na izvršavanju kratkotrajnih zatvorskih kazni provodi skraćeni postupak, a ne opsežna provjera. Posebni tretmani mogu biti određeni na dva načina, presudom suda u vidu sigurnosnih mjera, ali i na prijedlog stručnog tima. Stoga ne postoji bojazan da se na počinitelja koji je osuđen na kraće kazne neće primijeniti opći i posebni tretmani, ali je pitanje hoće li ti tretmani s obzirom na trajanje kazne biti izvršeni u cijelosti. Također, javlja se pitanje stručnosti i manjka osoblja tretmana u nekim zatvorima s obzirom da je u nekim zatvorima samo jedan zaposleni tretmanski službenik. Ipak, pitanje manjka službenika treba promatrati u kontekstu kapaciteta zatvora, uzimajući u obzir činjenicu da imamo 14 zatvora i 7 kaznionica, a kapacitet nekih zatvora iznosi svega 40 zatvorenika. U takvim uvjetima postavlja se pitanje ekonomičnosti većeg broj službenika tretmana ili je za rješenje potrebno učiniti neke strukturalne promjene.

Kada je bilo govora o fenomenologiji recidivizma, vidjeli smo da su najveći udjeli recidivizma obilježavali imovinska kaznena djela, no ipak ne postoji poseban tretman koji bi posvetio pažnju ovoj skupini. U razgovoru s ekspertom Centra za dijagnostiku razlog tome je činjenica da se tretmani ne određuju prema vrstama kaznenih djela već s obzirom na individualne potrebe i motive počinitelja, pa tako naprimjer počinitelji imovinskih kaznenih djela koje karakterizira ovisnost o drogi ili alkoholu bivaju upućeni na tretmane kojim je cilj borba s ovisnošću. No bez obzira na napore tretmana, gospodin Luketić koji ima preko 20 godina iskustva u tretmanskom radu sa zatvorenicima smatra da postoje „nepopravljivi“ počinitelji čija resocijalizacija nije moguća. Također, ističe da je kod nekih osjetljivijih skupina kao što su Romi, potrebna prvo temeljna edukacija koja će uključivati opismenjavanje, kako bi uopće bilo moguće njihovo praćenje posebnih preventivskih tretmana. Odnosno kako bi ih se postigla resocijalizacija, prvo je potrebno dostići odgovarajući stupanj socijalizacije. Za postizanje resocijalizacije iznimno je bitna volja počinitelja, odnosno njegova motivacija. Kao rizične skupine navodi ovisnike o alkoholu i drogama, te počinitelje seksualnih delikata, ali i introvertirane počinitelje kojima je teško podijeliti svoje osjećaje i misli. Ističe da postoji i skupina počinitelja koji će davati socijalno poželjne odgovore isključivo radi postizanja pogodnosti koje postoje u zatvorskom sustavu, a ne radi vlastite rehabilitacije.

Vidjeli smo da u Centar za dijagnostiku pristižu i maloljetni počinitelji, no događa se da to ne bude njihov prvi susret s Centrom za dijagnostiku, već svoje kriminalne karijere nastavljaju kao punoljetni počinitelji. Kao značajan nedostatak gospodin Luketić smatra nepostojanje

cjelovitog maloljetničkog zatvora koji bi obuhvaćao stupnjevanje u vidu zatvorenog, poluotvorenog i otvorenog sustava kroz koji bi maloljetnici napredovali i uvidjeli vrednovanje ponašanja u skladu s pravilima, zakonima i društveno prihvatljivim ponašanjem. Iako ne smatra da je po ovom pitanju sustav zakazao, već da postoji prostor za napredak. Vjeruje i da će napredak u prevenciji na općem planu, a ne samo kod maloljetnih počinitelja doći primjenom sustava klasifikacije rizika koji je propisan Pravilnikom o tretmanu zatvorenika donesenim od strane Ministarstva pravosuđa i uprave.¹¹⁹ Iako je sustav klasifikacije propisan on se još nije počeo primjenjivati, a smatra da bi takav oblik službene procjene na visoko rizične, rizične, srednje rizične i nisko rizične kategorije počinitelja bio od većeg značaja.

Na samom kraju intervjua razgovarali smo o nedostacima u sustavu i eventualnim mogućnostima poboljšanja. Kao veliki problem ističe administrativni dio posla, odnosno potrebu za ručnim upisom svih informacija na koji odlazi znatan udio vremena koji bi mogao biti posvećen intenzivnijem radu sa zatvorenicima. Naglašava prednosti uvjetnog otpusta u čijem slučaju zatvorenik ima dodatne obaveze kao što su javljanje probacijskim službenicima, ali i strah od eventualnog povratka u kaznene ustanove što mu omogućava prilagodbu po izlasku na slobodu. Pravo na uvjeti otpust ostvare „uzorni“ zatvorenici, a oni čije ponašanje izaziva dodatnu zabrinutost po istjecanju kazne zatvora bivaju pušteni na slobodu bez ikakvih obaveza i nadzora. Ovakvim otpuštanjem visoko rizični zatvorenici, za koje nema naznaka o uspješnoj resocijalizaciji i predstavljaju opasnost za zajednicu izlaze na slobodu prepušteni sami sebi, a sam zatvorski sustav nema nikakve mogućnosti daljnjeg zadržavanja ili propisivanja dodatnih obaveza i mjera po njihovom izvršavanju kazne zatvora. Ovakva situacija otvara pitanja alternativnih oblika prevencija koji postoje u nekim europskim državama, a o kojima će biti više riječi kasnije u ovom radu.

6.4. Rehabilitacija

Resocijalizacija se postiže rehabilitacijom zatvorenika, odnosno vraćanjem počinitelja jednog ili više kaznenih djela na način života u kojem se poštuje zakon primjenom različitih tretmana.¹²⁰ Rezultat je planirane aktivnosti usmjerene na reduciranje svih oblika kriminalnih aktivnosti kroz djelovanje na promjene u ličnosti počinitelja, njegove vrijednosti ili ponašanja.¹²¹ Iako se može činiti da se rehabilitacijom orijentiramo samo na počinitelja, ona je

¹¹⁹ Pravilnik o tretmanu zatvorenika, NN 123/21.

¹²⁰ Damjanović I., Jadrić A., Doležal D., Uloga rehabilitacije u svjetlu novih promjena unutar zakona o izvršavanju kazne zatvora, *Kriminologija i socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 10(1), 2002., str. 54.

¹²¹ *Ibidem*.

nužna radi zaštite cijelog društva jer se njome štite sve potencijalne žrtve i na taj način djeluje preventivno.¹²² Također, država je dužna rehabilitirati počinitelja jer je on dio zajednice i kako bi kao takav mogao nastaviti živjeti u njoj mora se uspješno reintegrirati među njene članove.¹²³ Neki s rehabilitacijom povezuju i pojam restorativne pravde, odnosno smatraju da restorativni procesi omogućuju počiniteljima da se iskupe za počinjena kaznena djela te stvaraju okruženje u kojem počinitelj i žrtva imaju priliku učiti jedan od drugoga.¹²⁴ Takvim procesima cilj je obnoviti ili uspostaviti društvene veze koje će omogućiti sudjelovanje počinitelja kaznenog djela u zajednici te time posljedično ojačati neformalne oblike kontrole nad njegovim ponašanjem, a postizanje tog cilja je ujedno i jedna od glavnih poveznica s procesom rehabilitacije.¹²⁵

Istraživanja koja se bave proučavanjem psihologije kriminalnog ponašanja zaključila su da nije moguće osigurati smanjenje recidivizma bez osiguranja rehabilitacijskih intervencija, a da same intervencije neće biti učinkovite ukoliko se ne oslanjaju na kliničke principe rehabilitacije.¹²⁶ U postizanju učinkovite rehabilitacije ističu se tri principa, prema prvome principu potrebno je procijeniti rizike i s obzirom na to visoko rizične slučajeve podvrgnuti intenzivnijim programima za razliku od nisko rizičnih slučajeva koji se podvrgavaju programima minimalnog intenziteta.¹²⁷ Drugi princip odnosi se na važnost djelovanja na kriminogene potrebe, odnosno na promjene antisocijalnih stavovima, osjećaja i odnosa s drugima, te se smatra da su upravo to područja s najvećom vjerojatnošću promjene.¹²⁸ Treći princip takozvane prijemčivosti povezan je s izborom stilova i oblika intervencija koji trebaju biti prilagođeni specifičnim potrebama osuđenih osoba.¹²⁹ Tretmani koji ne počivaju na ovim principima, te ukoliko se istima ne poštuje ljudsko dostojanstvo i temeljna prava i slobode dovode do kontraefekata. Znanstvenici su dokazali da programi koji su se temeljili na kažnjavanju, odnosno koji su u imali tretmane u obliku šok-terapije ili vidove intenzivnog nadzora doveli su do povećanja recidivizma od 25%.¹³⁰ Također, rehabilitacijski pristup od iznimne je važnosti jer se pokazalo da smanjuje recidivizam više od bilo koje druge strategije, a njihova uspješnost ovisi o kvaliteti i

¹²² Raynor P., Robinson G., Why Help Offenders? Arguments for Rehabilitation as a Penal Strategy, *European Journal of Probation*, 1(1), 2009., str. 3–20.

¹²³ *Ibidem.*

¹²⁴ *Ibidem.*

¹²⁵ *Ibidem.*

¹²⁶ Mikšaj-Todorović Lj., Buđanovac A., Brgles, Ž., Rehabilitacijski programi u institucijama u Hrvatskoj penološkoj teoriji i praksi, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja* 34(1), 1998., str. 83-92.

¹²⁷ *Ibidem.*

¹²⁸ *Ibidem.*

¹²⁹ *Ibidem.*

¹³⁰ *Ibidem.*

moogućnostima klasifikacije počinitelja po kriterijima koji su relevantni za odabir tretmanskih metoda.¹³¹ Rehabilitacija ima i povijesnu važnost jer je ona bila motiv za humanizaciju, poboljšanje uvjeta u zatvorima i za uvođenje alternativnih oblika sankcija.¹³² Vremenom se na rehabilitaciju počelo gledati kao na pravo osuđenika, te se kršenjem njegovih prava smatralo i nepostojane te neprovođenje pozitivnih mjera kojima bi se smanjile ili neutralizirale štetne posljedice zatvorske kazne, kao što su to desocijalizacija, depersonalizacija, okrnjenje postojećih sposobnosti i slično.¹³³

Rehabilitacija i kazna zatvora kao sankcija u stalnoj su kontradikciji. Neki smatraju da kazna zatvora ne može popraviti pojedinca, da su rehabilitacijski tretmani preskupi te njihova svrha nije i ne može biti popraviti počinitelja, već se njima samo pokušava otkloniti negativne učinke do kojih dovodi boravak u penalnim ustanovama.¹³⁴ S druge strane vidimo pozitivne učinke koje rehabilitacija pokazuje kroz istraživanja, ali i još bitnije je da se niti jedna druga strategija do sada se nije pokazala učinkovitijom u smanjenju recidivizma. Također, analizirajući svrhu rehabilitacije i njezinu učinkovitost, nalaže se zaključak da je ona kao takva nužna, ne samo radi prevencije budućih zločina, već i kao obaveza države da svoje resurse i pomoć usmjeri prema svim građanima, a osobito ugroženim skupinama kao što su i zatvorenici koji nemaju slobodu, pa tako ni pune mogućnosti ostvarivanja svojih prava i obaveza.

6.5. Prevenirajući čimbenici i alternativni oblici prevencije

Nije u interesu zajednice imati osobe u zatvorima. Takvo zadržavanje veliki je trošak, a osobe koje nisu na slobodi najčešće su radno sposobni muškarci koji bi svojim radom, pod pretpostavkom ponašanja u skladu s moralom i zakonima, mogli doprinijeti ekonomiji i gospodarskom blagostanju države. Stoga pitanje rehabilitacije i prevencije kriminala nije samo pitanje koje se bavi počiniteljem i njegovim popravljanjem. Iako je već bilo govora o tome da se njegova širina odnosi na zaštitu cijelog društva u vidu prevencije nastanka potencijalnih žrtava, o ovom pitanju možemo govoriti i o kao svojevrsnom ekonomskom problemu. Posebice kada izvješća zatvorskog sustava pokazuju da troškovi države za jednog zatvorenika dnevno iznose 417,21 kn.¹³⁵ Kako bi se radilo na izazovima koje recidivizam predstavlja potrebno je vidjeti koji su to čimbenici koji ga uzrokuju, ali i koji ga mogu spriječiti. Vidjeli smo koji rizični faktori pokazuju najznačajniji utjecaj na pojavu recidivizma, stoga se postavlja pitanje

¹³¹ *Ibidem.*

¹³² Kanduč Z., Zamisao o rehabilitaciji: Pogled s kriminološkog stajališta, *Kriminologija i socijalna integracija*, 4(2), 1996., str. 142-148.

¹³³ *Ibidem.*

¹³⁴ *Ibidem.*

¹³⁵ https://www.sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2021-09-02/154102/IZVJ_KAZNIONICE_2020.pdf

koji su to prevenirajući faktori, odnosno pod utjecajem kojim čimbenika i okolnosti ljudi prekidaju kriminalne karijere. Neki od njih koji su se pokazali značajnim su pronalazak partnerice, sklapanje braka, zasnivanje obitelji, pronalazak posla, te osiguravanje prikladnih uvjeta smještaja po izlasku iz penalnih institucija.¹³⁶ Iako većina ovih čimbenika spada u intimnu sferu počiniteljevog privatnog života u koji institucije ne mogu zadirati, možda bi trebalo razmisliti o njihovim načinima implementacije u zatvorske sustave, naravno osiguravajući da se pri tome poštuje ljudsko dostojanstvo, te prava i slobode.

Kada je riječ o prevenciji ponavljanja kriminalnih aktivnosti važno je spomenuti i mogućnost sigurnosnog zatvaranja opasnih delikvenata po njihovom punom izvršenju zatvorske kazne kao opciju koja postoji u nekim europskim državama (Njemačka, Francuska).¹³⁷ Takva mogućnost osim što je bila predmet ustavnopravnog odlučivanja, bila je temelj rasprave na Europskom sudu za ljudska prava kroz predmet Van Droogenbroeck protiv Belgije.¹³⁸ Radi se o počinitelju kaznenog djela krađe osuđenom na dvije godine zatvora kojem je određeno sigurnosno zadržavanje u razdoblju od deset godina.¹³⁹ To je bio prvi, ali ne i jedini predmet pred Europskim sudom za ljudska prava na tu temu. Iako je riječ o vrlo kontroverznom institutu, sud nije osporio njegovu primjenu, ali ju je podvrgnuo načelima proporcionalnosti i razmjernosti, odnosno takvo zatvaranje može biti opravdano samo ako je riječ o razumnoj mjeri koja je potrebna za sprječavanje počinjena kaznenog djela.¹⁴⁰ Ovaj institut primjenjuje se za osobe koje pokazuju kontinuirane sklonosti kriminalnom ponašanju.¹⁴¹ U Hrvatskoj ne postoji mogućnost određivanja mjere sigurnosnog zatvaranja, a možemo se zapitati je li takva mjera potrebna, te počiva li na zakonitim temeljima. U svakom slučaju riječ je o još jednom pokušaju prevencije kaznenih djela.

¹³⁶ Wood P. B., *Prison, 21st century criminology: A reference handbook* 1, 2009., str. 730-740.

¹³⁷ Derenčinović D., Sigurnosno zatvaranje "opasnih" delinkvenata – podsjetnik iz Strasbourga, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 64 (5-6), 2014., str. 817-831.

¹³⁸ *Ibidem.*

¹³⁹ *Ibidem.*

¹⁴⁰ *Ibidem.*

¹⁴¹ *Ibidem.*

7. Zaključak

Jedan od najvećih izazova koji se javlja pri razmatranju pojave recidivizma sigurno je usklađenost na globalnoj razini oko definicije tog pojma. S obzirom da se pri analizi podataka može polaziti od šireg ili užeg tumačenja, dolazi do značajnog odstupanja u stopama recidivizma i nemogućnosti kvalitetnog praćenja i analize ove pojave na svjetskoj razini. Tome ne pridonosi ni činjenica da se recidivizam pojavljuje i u prvim fazama društva, te da je kao takav bio predmet diskusija nekih od najznačajnijih kaznenopravnih filozofa. Ono što još zabrinjava je i velika tamna brojka kriminalnih aktivnosti koja se direktno odražava na nemogućnost da spoznamo prave razmjere recidivizma, stoga je bitno odrediti pravilne kriminološke metode kako bi podaci bili što je moguće bliži stvarnim.

U ovom radu kao temelj za promatranje fenomenologije i etiologije recidivizma poslužili su podaci Hrvatskog zavoda za statistiku i Izvješće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih ustanova za 2020. godinu. Ti podaci polaze od užeg shvaćanja pojma recidivizma, te iako su od velikog su značaja za analizu pojave recidivizma u Hrvatskoj, nisu i ne mogu biti odraz pravog stanja s obzirom da ne uključuju metodološka rješenja kojima bi se otkrio broj recidivista koji spada u tamnu brojku. Radi razumijevanja pojave recidivizma kroz prizmu šireg shvaćanja odrađen je pregled postojeće literature i nalaza prethodno provedenih istraživanja, ali i normativna te deskriptivna analiza kvantitativnih i kvalitativnih podataka. Također, polustrukturiranim intervjuom s ekspertom Centra za dijagnostiku dobiven je uvid u izazove koji se pojavljuju tijekom tretmanskog rada s recidivistima.

Fenomenološkim pristupom analizirano je desetogodišnje razdoblje od 2011. do 2021. godine, pri čemu se na prvi pogled vidi značajno poboljšanje u stopama recidivizma, ali i pozitivan trend smanjenja ukupnog broja kaznenih djela. Za potpunije razumijevanje istaknute su zakonodavne promjene vezane uz dekriminalizaciju kaznenih djela zlouporabe droga za osobe potrebe, odnosno prelijevanje kriminalnog ponašanja iz sfere kaznenih djela u sferu prekršaja. Takva promjena osobito je značajna na prijelazu iz 2012. godine u 2013. godinu. Osim kaznenih djela vezanih uz zlouporabu droga, najveću brigu izazivaju kaznena djela protiv imovine, koja odskakuju kako ukupnim brojem počinjenih kaznenih djela, tako i udjelima koji su daleko iznad općih udjela recidivizma. Također, posebna pažnja posvećena je i kaznenim djelima protiv spolne slobode, koja se nisu istakla ukupnim brojem počinjenih kaznenih djela, ali su udjeli recidivizma bili zabrinjavajuće visoki, a osobitu brigu izaziva činjenica o tamnoj brojci kriminala u ovom području.

Što se tiče etiologije recidivizma, brojni su čimbenici koji imaju ili mogu imati utjecaj na počinitelja da se ponovo odluči za činjenje kriminalne radnje. Iako na ovom planu često nema konsenzusa i studije su proturječne, oko nekih faktora postoji suglasje. Stoga se kao endogeni čimbenik posebno ističe impulsivnost, dok je kod endogenih čimbenika značajan utjecaj obitelji, osobito ako roditelji ne drže do kvalitetnog nadzora ili se i sami pojavljuju u nekoj kriminalnoj aktivnosti kao počinitelji. Ni utjecaj zatvorskih kazni nije neznačajan, kritiziraju se i duge i kratke kazne, a na pitanje kakve bi onda trebale biti da utječu gotovo da je nemoguće jednoznačno odgovoriti, posebice kada znamo da ovise o konkretnoj situaciji, počinitelju, ali i znanju suca i kvaliteti njegovih prosudaba.

Većina će se složiti da je svaki oblik kriminala potrebno pokušati prevenirati, odnosno da bi bilo najbolje kada se on ne bi niti dogodio. Ovakvo razmišljanje osobito je zastupljeno u okviru viktimološkog spektra jer se tako sprječava nastanak potencijalnih žrtvi. Prevencija nije zanemariva niti s ekonomskog gledišta, posebice znajući koliki su troškovi koje država ima radi održavanja zatvorskog sustava. Prevencijsko djelovanje države kroz tretmane i postpenalne institute nije potrebno samo radi zaštite zajednice, već je ponekad potrebno staviti i počinitelja u fokus. Upravo je rehabilitacija počinitelja temeljna vrijednost prema Zakonu o izvršavanju kazne zatvora, a programi kojima je cilj resocijalizirati počinitelja pozitivna su obaveza države. Osobito ako percipiramo recidivizam kao značajnu društvenu opasnost na koju država nije uspjela utjecati, već je to odraz slabosti njezinog kaznenopravnog sustava. Značajnu ulogu u tretmanu recidivizma ima Centar za dijagnostiku, a kroz razgovor sa ekspertom istaknuta je važnost uvjetnog otpusta, ali i zabrinutost oko nemogućnosti daljnje kontrole i nadzora visokorizičnih počinitelja po njihovom puštanju na slobodu. Ostaje otvoreno pitanje evaluacije tretmana, odnosno načina i oblika provjere kojim bi se utvrdila uspješnost određenih tretmana, te kako bi se radilo na njihovom eventualnom poboljšanju.

Za sam kraj bavili smo se pitanjima koji su to načini prevencije, odnosno koji su to čimbenici za koje se pokazalo da imaju utjecaja na počinitelje. Kako to znanje iskoristiti, je li moguće i na koji način neke od tih čimbenika implementirati u prevencijske programe, a pritom poštovati dostojanstvo, prava i slobode zatvorenika. Rehabilitacija koja počiva na ispravnim principa pokazala je pozitivan utjecaj na stope recidivizma, ali je li samo to dovoljno? Trebamo li razmisliti o nekim alternativnim oblicima prevencije kao što su sigurnosno zatvaranje ili bi takvi instituti doveli do narušavanja temeljnih prava i sloboda zatvorenika? Ovim radom dobivamo neke odgovore, ali istovremeno otvaramo puno više pitanje, a ono glavno na koje bismo trebali pokušati naći odgovor je što možemo učiniti za sigurnije društvo?

Literatura:

- Buikhuisen W., Hoekstra H. A., *The British Journal of Criminology* 14(1), 1974., str. 63–69.
- Cvitanović L., Povrat kao kaznenopravna i kriminološka kategorija, *Magistarske radnje branjene na Pravnom fakultetu u Zagrebu*, Zagreb, 1993., str. 1-13.
- Damjanović I., Jadrić A., Doležal D., Uloga rehabilitacije u svjetlu novih promjena unutar zakona o izvršavanju kazne zatvora, *Kriminologija i socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju* 10(1), 2002., str. 54.
- Derenčinović D., Getoš A. M., *Uvod u kriminologiju s osnovama kaznenog prava*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2008.
- Derenčinović D., Getoš Kalac A. M., *Croatian Drug Policy: Penal Liberalisation, its Impact, and Current Trends*, *Unterwegs in Kriminologie und Strafrecht—Exploring the World of Crime and Criminology*, *Festschrift für Hans-Jörg Albrecht.*, 2020., str. 1-14.
- Derenčinović D., Sigurnosno zatvaranje “opasnih” delinkvenata – podsjetnik iz Strasbourga, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 64 (5-6), 2014., str. 817-831.
- Derenčinović D., *Uvod u kriminologiju i socijalnu patologiju s osnovama kaznenog prava*, Zagreb, 2004., str. 165-173.
- Farrington D. P., *Childhood risk factors and risk-focussed prevention*, Maguire, *The Oxford handbook of criminology* 4, Oxford, Oxford University Press, 2007., str. 602-640.
- Farrington D. P., *Key results from the first forty years of the cambridge study in delinquent development*, *Taking stock of delinquency: An overview of findings from contemporary longitudinal studies*, Boston, 2003., str. 137-183.
- Farrington, D.P., Coid, J.W., West D.J., *Criminal Careers up to Age 50 and Life Success up to Age 48*, *New Findings from the Cambridge Study in Delinquent Development*, 2006., str. 29.
- Getoš Kalac A. M., Pribisalić D., *Tamna i svijetla strana tamne brojke kriminala: o izazovima istraživanja nepoznanica i blagoslovu neznanja*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 70(5), 2020., str. 637.
- Getoš Kalac A., Bezić R. i Šprem P., „Ružno pače“ hrvatskoga kaznenog pravosuđa – zatvorski sustav u svjetlu domaćih i europskih trendova, *Godišnjak Akademije pravnih znanosti Hrvatske*, 12(1), 2021., str. 83-112.
- Grozdanić V., Sršen Z., Rittossa D., *Kaznena politika općinskih sudova na području Županijskog suda u Rijeci*, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, 11(2), str. 567-608., 2004., str. 570-575.
- Kanduč Z., *Zamisao o rehabilitaciji: Pogled s kriminološkog stajališta*, *Kriminologija i socijalna integracija*, 4(2), 1996., str. 142-148.
- Lotar Rihtarić M., Vrselja I., Badurina-Sertić Đ., *Individualni čimbenici zatvorenika: što doprinosi penalnom recidivizmu?*, *Ljetopis socijalnog rada* 24(3), str. 541-542.

Mikšaj-Todorović Lj., Buđanovac A., Brgles, Ž., Rehabilitacijski programi u institucijama u Hrvatskoj penološkoj teoriji i praksi, Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja 34(1), 1998., str. 83-92.

Payne J., Recidivism in Australia: findings and future research, Australian Institute of Criminology, 2007., str. 8-10.

Raynor P., Robinson G., Why Help Offenders? Arguments for Rehabilitation as a Penal Strategy, European Journal of Probation, 1(1), 2009., str. 3–20.

Savanović N., Priprema zatvorenika za otpust iz penalnog tijela, Uspješna resocijalizacija i reintegracija mladih počinitelja kaznenih djela, Osijek, 2020., str. 98.

Stattin H., Klackenberg-Larsson I., Early Language and Intelligence Development and Their Relationship to Future Criminal Behavior, Journal of Abnormal Psychology 102, 1993., str. 369–378.

Wagner G. R., Encyclopedia of Prisons and Correctional Facilities 106, 2002., str. 822.-826.

White H. R., Bates M. E. & Buyske, S., Adolescence-limited versus persistent delinquency: Extending Moffitt's hypothesis into adulthood, Journal of Abnormal Psychology, 110(4), 2001., str. 600-609.

Wolfgang M. E., Figlio R. M., Sellin T., Delinquency in a birth cohort. Chicago, University of Chicago Press, The Journal of Criminal Law & Criminology 64(3), 1972., str. 362-365.

Wood P. B., Prison, 21st century criminology: A reference handbook 1, 2009., str. 730-740.

Yukhnenko D., Sridhar S., Fazel S., A systematic review of criminal recidivism rates worldwide: 3-year update, Wellcome open research 4, 2019., str. 1-29.

Pravni izvori:

Kazneni zakon, NN br. 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18, 126/19, 84/21.

Pravilnik o tretmanu zatvorenika, NN 123/21.

Zakon o izvršavanju kazne zatvora, NN 14/2.

Web izvori:

Državni zavod za statistiku (<https://dzs.gov.hr/>)

Izvešće o stanju i radu kaznionica, zatvora i odgojnih zavoda za 2020. godinu (https://www.sabor.hr/sites/default/files/uploads/sabor/2021-09-02/154102/izvj_kaznionice_2020.pdf)

Web stranica ministarstva pravosuđa i uprave (<https://mpu.gov.hr/posjedovanje-droge-za-osobnu-uporabu-prekrsajno-a-ne-kazneno-djelo/6388>)

Web stranica ministarstva pravosuđa i uprave (<https://mpu.gov.hr/UserDocsImages/7279>)

Web stranica sudova Republike Hrvatske (<https://sudovi.hr/hr/gradani/izvrsavanje-kazne-zatvora>)